

P O E S I A I P O È T I C A
E N E L S " F E N Ò M E N S " D ' A R A T

TESI DOCTORAL

JAUME ALMIRALL I SARDÀ

DIRECTOR: DR. CARLES MIRALLES I SOLÀ

UNIVERSITAT DE BARCELONA
FACULTAT DE FILOLOGIA
1 9 9 2

1.1.5 G. Helvii Cinna

hæc tibi Areteis multum inuigilata lucernis
carmina, quis ignis nouimus aeries,
leuis in aridulo malum descripta libello
Prusiaca uexi munera nauicula.

G. Helvii Cinnae fragmentum XI apud Fragmenta Poetarum Latinorum, ed. C. Buechner, Lipsiæ 1982

Præbet Isidorus, Origines 6, 12, 1: at uero historiarum maiori modulo scribebantur, et non solum in carta uel membranis, sed etiam in omentis elephantinis textilibusque maluarum foliis atque palmarum. cuius generis Cinna sic meminit: hæc tibi Areteis...

1 tibi om. Æ; areteis K: aratis B C: arateis corr. editores plerique ; uigils.a Stephanus: en uigilata Baehrens // 2 aeries codd.: ætherios Weichert // 3 descripta codd.: discripta C L K T

Amb aquests versos de Cinna entrem en l'àmbit de la literatura llatina, la qual ens proporcionarà, com anirem veient, notables mostres d'apreci envers el poeta Arat.

El text no presenta cap problema important de

lectura¹⁹⁶. Hom ha fet objecte de discussió tan sols la lectura inuigilata. Hi ha, efectivament, testimonis a favor de la correcció uigilata:

his ergo aut illis uigilatum carmen in ipsas
forsitan exigui muneris instar erit¹⁹⁷

primus amans carmen uigilatum nocte negata
dicitur ad clausas concinuisse fores¹⁹⁸.

l'ús habitual d'inuigilare, sempre intransitiu, no sembla tan adient com el del verb simple en aquesta expressió¹⁹⁹. També paleogràficament es pot justificar la lectura uigilata²⁰⁰. Però,

196. Un estat complet i comentat de la qüestió sobre problemes textuais i d'interpretació és ofert per E. Flores, «La dedica catulliana a Nepote e un epigramma di Cinna», *Vichiana* V 1976, 3-18, que aquí haurem de citar diverses vegades. La confrontació del frg. XI de Cinna amb el poema I de Catul serveix a l'autor per treure algunes conclusions a propòsit de l'anomenat "Problem des Catullbuches"; però algunes d'aquestes conclusions són inessents des de la peptv epema Cinna: el libellus contindria els Fenòmens d'Arat, i el destinatari seria Catul, el qual hauria imitat i homenatjat Cinna en el seu poema introductori.

197. Ovid. *Ara amat*, II 285-6.

198. *Fasti* IV 109.

199. Ultimament havia defensat la lectura uigilata H. Tränkle, «Neoterische Kleinigkeiten», *MH* XXIX 1967, p. 87, n. 3, amb diversos exemples d'ús de l'expressió uigilatum; suggereix també la lectura auigilata, que Büchner no recull en el seu aparat crític.

atès que, com tots els poetes de la seva generació, Cinna sotmet la llengua llatina a una especial tensió, que es manifesta, en part, en la innovació²⁰¹, és difícil decidir-se a abandonar el text transmès unànimement pels manuscrits isidorians. En tot cas, lleva importància a la correcció proposada el fet que el sentit de l'expressió no resulta en absolut afectat.

De fet, en aquests versos, tal vegada l'única expressió que no ha presentat mai cap dificultat d'interpretació sigui precisament hæc multum inuigilata lucernis carmina. El tòpic de la poesia elaborada en llargues nits de vetlla, a la llum de la llàntia, assoleix aquí, probablement, la seva primera formulació llatina²⁰². L'al·lusió a Arat assoleix, així, la categoria d'homenatge a l'epigrama de Cal·límac.

I tanmateix no es pot assegurar res més amb absoluta seguretat, ni tan sols quin és exactament l'objecte designat per hæc carmina. S'ha debatut també si els dos díctics constituïen un poema complet o bé només un fragment. H. Tränkle²⁰³ aporta paral·lels en ambdós sentits: entre els poemes d'aquesta modalitat (Geschenkepigramm) podem trobar-ne que

200. Tränkle, *ibidem*.

201. Sigui quina sigui la forma, es tracta del primer exemple d'ús passiu del verb nigilata (cf. P. E. Sonnenburg, «Carmina nigilata», *RhM* LXVI 1911, p. 477; també la forma aridulo del v. 3 és documentada per primera vegada aquí, juntament amb Catul LXIV 317).

202. Permeti-se'ns recordar, a tall d'anècdota, que l'expressió inuigilata lucernis s'ha plasmat, programàticament, en el títol d'una revista de l'àmbit dels estudis clàssics.

203 *Loc. cit.*, p. 88 s.

afegixen, al final, els noms del destinatari i de l'oferent²⁰⁴, i podrem trobar-ne d'altres que no contenen aquestes precisions²⁰⁵. La conclusió més prudent, doncs, sembla que ha de ser que no serà impossible que es tracti d'un poema complet.

Després d'aquesta consideració prèvia, la primera qüestió d'importància és el sentit de l'expressió Areteis inuigilata lucernis carmina. Què és, doncs, el que conté el llibre que el poeta regala a un destinatari desconegut? Dues respostes, si més no, són possibles, segons que es vulgui interpretar Areteis lucernis²⁰⁶ d'una o altra manera: es tracta d'un exemplar d'Arat, o bé d'una obra o recull d'obres que en algun sentit es poden relacionar amb Arat, és a dir, una versió²⁰⁷ o bé una obra original pròxima a la d'Arat per la temàtica o l'estil. Així, Tränkle²⁰⁸, prenent per fonament l'evident evocació de l'expressió cal·limaques, Ἀρίτου οὐντροῦ ἐγγραφὴν, afirma que els dos primers versos són al·lusions, respectivament, a l'autor i al contingut del llibre. En canvi, Bardon accepta una doble possibilitat: "Pour nous, le poète rapporte de son séjour en Asie un recueil de vers. Quant à l'expression «veillés par les lampes d'Aratos», elle est une allusion ou au travail d'Aratos (en ce cas, Aratos est l'auteur du recueil), ou à la peine que prit Cinna,

204. Per exemple A.P. VI 229 i 261.

205. Com ara A.P. V 89, 90; VI 250 i 252.

206. Trobem convincents els arguments d'E. Flores («La dedica catulliana...», p. 3 s., n. 2) a favor de la lectura Areteia dels manuscrits.

207. E. Flores cita la hipòtesi de Barthius en aquest sentit (loc. cit. p. 12, n. 33).

208. Loc. cit., p. 87-88.

digne disciple d'Aratos et son imitateur²⁰⁹. L'esmentada expressió, ella per ella, no autoritza --pensem-- a una resposta definitiva. La mateixa ambigüitat es pot reconèixer en el conegut vers de Juvenal:

hæc ego non credam Venusina digna lucerna²¹⁰

Sens dubte, semblarà fins i tot superficial preguntar-nos si el sentit és "fets dignes de ser criticats per Horaci" o bé "dignes de ser criticats a la manera d' Horaci": en realitat significa ambdues coses alhora. En els versos de Cinna, però, de moment haurem d'acceptar el dubte.

Però és en la segona part de l'epigrama que trobarem, potser, indicis que ens ajudin a resoldre algunes de les qüestions que tenim plantejades i a comprendre el poema en el seu conjunt.

En les expressions que constitueixen aquest epigrama hom ha constatat un notable amanerament²¹¹. Però convindrà analitzar amb cura aquestes expressions, perquè intuïm que poden contenir referències interessants, velades per

209. H. Bardon, La littérature latine inconnue, Paris 1952, vol. I, p. 347.

210. Sat. I 1, 51.

211. Tränkle, loc. cit., p. 88: "Aber wie geziert ist das ausgedrückt!". Una exclamació molt semblant ("...pero ¡qué rebuscada es la expresión!") sentim també en l'article de X. Ballester «Cinna y la poesía neotérica», a AUREA SÆCULA (Actes del IXè Simposi de la Secció Catalana de la SEEC), Barcelona 1991, p. 147.

una expressió certament difícil²¹².

En primer lloc, valdrà la pena aturar-nos en el terme descripta. Formes del verb describo són usades indistintament per expressar l'escriptura pròpiament dita, així com el dibuix²¹³. Obviament, en el fons no hi ha cap diferència entre una cosa i l'altra: millor dit, escriure és dibuixar. Però aquesta duplicitat assoleix, en el poema que comentem, una especial significació, puix que, si hom accepta que el contingut del llibre a què l'autor fa referència és el text (original o en traducció llatina) dels Phænomena, el terme descripta es pot entendre, alhora que referit als versos considerats com a escriptura, també com a dibuix, com a representació gràfica, de les figures celestes. Es tracta de dir no únicament que els versos del poema estan escrits en un llibre, sinó que, a més a més, aquest poema és una descripció, una pintura de les estrelles. Valgui de moment aquesta observació com a possible argument a propòsit de la qüestió del contingut del llibre.

Completen el tercer vers d'altres consideracions sobre l'aspecte material del rotlle escrit. Que es tracta d'una convenció genèrica ho proven innumbrables epigrames del llibre

212. L'"obscuritat" de Cinna és encertadament posada en el seu context neotèric per Ballester, en l'article citat.

213. Hem triat dos exemples especialment acostats al context dels versos que comentem: Virgili, En. III 445: *quacumque in foliis descripsit carmina uirgo*; Ciceró, Rep. 1, 22: *sphæra ab Endoxo astris descripta*.

VI de l'Antologia²¹⁴: és freqüent que l'epigrama que acompanya un regal descrigui alguna de les principals característiques d'aquest, especialment amb la intenció de ponderar-ne el valor, o per a excusar-ne la humilitat material en virtut d'algun mèrit superior. I aquesta mateixa convenció la trobarem quan l'objecte al·ludit és un rotlle escrit, per exemple, al poema I de Catul, i en els números 2 i 5 del llibre I dels de Marcial.

Ara bé, ens proposem demostrar que, en aquesta mena de poemes sobre obres literàries, a vegades, precisament sota les expressions convencionals relatives a l'aspecte material d'aquelles, s'amaguen referències a l'obra literària pròpiament dita. Estem convençuts que, tant en l'esmentat poema de Catul com en el de Cinna que estem comentant, cal interpretar en aquest sentit les al·lusions als respectius libelli.

Més endavant ens ocuparem del poema de Catul, i aleshores tindrem ocasió, tal vegada, de concloure algunes de les consideracions que seguidament farem sobre l'epigrama de Cinna. A propòsit del libellus considerat com una de les característiques de la poesia dels neotèrics, i de la seva probable filiació alexandrina, K. Deichgräber ha aportat notables suggeriments²¹⁵, als quals farem esment, així mateix, en parlar de Catul.

No serà difícil, en primer lloc, considerar la

214. Així com també bona part d'entre els dels Xenia i Apophoreta de Marcial.

215. K. Deichgräber, «Überlegungen zu den Gedichten und Gedichtbüchern der Neoteriker», Hermes IC 1971, 46-70.

possibilitat de trobar un doble sentit en l'expressió in aridulo libello, puix que està ampliament documentat l'ús de l'adjectiu aridus en sentit figurat i, més exactament, en l'àmbit de la retòrica²¹⁶. Es tracta de la caracterització de l'estil no afectat, no adornat, que en la poètica neotèrico-cal·límaques constitueix un concepte clau.

Probablement, el sentit literal de l'expressió in aridulo libello, és a dir, la descripció física del rotlle de versos, sigui "llibret curt" o "prim". Dels diversos sentits de aridus, aquest ens sembla el més adequat²¹⁷. El rotlle, doncs, que l'autor regala no és gaire llarg (si hom s'imagina descargolat; això equival a "bastant prim", si ens l'afiguem enrotllat). Les traduccions que donen la noció de "sequedat"²¹⁸ resulten inevitablement inexactes, perquè el terme és massa imprecís referit a un objecte de les característiques d'un llibre. En tot cas, no hem trobat cap indicació que calgués entendre aquesta "sequedat" en sentit figurat.

Pel que fa a la forma de diminutiu amb què es presenta l'adjectiu, sens dubte es tracta precisament d'accentuar la idea de petitesa, de magror, del rotlle; i els altres dos diminutius del díptic, libello i naucula, insisteixen encara més

216. Cic. De oratore 2, 159; Quintil. De inst. orat. 2, 4, 3.

217. Per tant, pròpiament, cal entendre l'adjectiu en sentit figurat; però es tracta d'una accepció força usual: cfr. Horat. Ep. VIII 5; Ovidi, Ars amat. III 272; Mart. X 87, 5, etc.

218. Així Bardon, loc. cit. p. 347: "un peu sec"; o Ballester loc. cit. p. 148: "sequito" i "seco".

en aquesta idea.

Una altra expressió que, en la nostra opinió, presenta així mateix una doble lectura és leuis malua. Ja hem assenyalat que la indicació del material de què està fet el regal és força usual en aquesta mena de poemes. Ara bé, la menció de llibres de malva és sorprenent; en realitat, es tracta de l'única referència a l'ús escriptural d'aquest tipus de material, i és a això precisament que devem la cita que en fa Isidor. Sens dubte, és encertat el sentit que hom dóna habitualment a aquesta indicació: es tracta d'un material precios²¹⁹. Però potser valdrà la pena esbrinar alguna cosa més sobre aquest material, si ens proposem entendre la doble lectura que l'expressió pot amagar.

Veritablement, cal descartar la idea que es pugui tractar de llibres fets amb fulles de malva, com Ballester, seguint una llarga tradició, interpreta²²⁰. Està documentada la utilització de la fibra de malva per a la confecció de teles especialment fines, que grecs i romans importaven probablement de l'Índia²²¹. Novament, Isidor ens informa minuciosament sobre aquest assumpte: "Molochinia quae maluarum stamine conficitur, quam alii molocinum, alii maluellam vocant"²²². Però és de la referència d'Arrià, μολόχινα,

219. Així Tränkle, loc. cit. p. 87: "das Begleitpiggramm (...) zu einem kostbaren Buchgeschenk".

220. Loc. cit. p. 148: "libro de hojas de malva alisadas y secadas". Sobre aquesta interpretació, vegeu E. Flores, loc. cit. p. 14, n. 42.

221. Testimonis recollits a Daremberg-Saglio, Dict. des Antiqu., p. 1963, s. v. molochina (μολόχινα).

222. Orig. XIX 22, 12.

σινδόνας μολόχιναι²²³, que es desprèn amb tota claredat que la característica d'aquesta mena de teixit era la finor.

Si es confeccionaven teixits de fil de malva, és versemblant que aquest material s'utilitzés també en la fabricació de rotlles per escriure. Vet aquí, per tant, que l'adjectiu l̄uis sigui perfectament adequat per referir-se a la finor extraordinària del llibret de Cinna. I sens dubte aquesta característica física devia ser sinònim d'objecte luxós i refinat²²⁴.

Però de la mateixa manera que proposàvem una doble lectura de l'adjectiu aridulus, que es referiria alhora al rotlle i a la poesia continguda en ell, així també és possible interpretar doblement l'adjectiu leuis. És també, efectivament, un terme emprat en retòrica; defineix l'estil fluid, en què els mots es troben sense xocar, com si formessin una superfície llisa, sense arestes de cap mena²²⁵.

Si aquesta interpretació en algun moment ha pogut semblar temerària, els resultats, en canvi, pensem que no hauran de sorprendre. El que proclama el vers tercer, darrera l'al·lusió al llibre com a objecte material, són els principis de la poètica neotèrico-cal·limaquesa.

Podem entendre in aridulo libello com una

223. M. rubr. 7, 48 i 49.

224. Sense oblidar, com diu Tränkle, l'especial atractiu que sempre presenten els objectes "d'importació": loc. cit. p. 88.

225. Cic. Orator XX (oratio leuis) i De oratore III 171 (leuis uerborum concursus).

referència a l'estil no adornat; però la imatge del rotlle curt, prim, evoca immediatament, sobretot, la ὀλιγοστιχία cal·limaques.

D'altra banda, leuis malus es pot interpretar com al·lusió a l'estil fluid; però l'exòtica tela de malva ens portarà a la ment la idea de poesia refinada, exquisida; i no menys intensa serà l'evocació, ensems, del constant treball de revisió dels versos, la labor lima, suggerida per la finor del rotlle.

Malgrat l'escassíssim nombre de versos que conservem de Cinna, els testimonis recolzen suficientment²²⁶ l'adscripció d'aquest autor a l'escola neotèrica. Un dels més notables el presenta Catul en l'elogi que fa d'una de les obres de Cinna, el poema Zmyrna. Valdrà la pena transcriure'l, per tal d'adonar-nos fins a quin punt es repeteixen en ell les nocions poètiques que acabem de posar de relleu en l'epigrama de Cinna.

Zmyrna mei Cinnæ nonam post denique messem
quam cœpta est nonamque edita post hiemem,
milia cum interea quingenta Hortensius uno
.....
Zmyrna cauas Satrachi penitus mittetur ad undas,
Zmyrnam cana diu sæcula peruoluent.
at Volusi annales Paduam morientur ad ipsam

226. Sense oblidar, naturalment, el cèlebre passatge de Virgili (Ecl. IX 32-36):

et me fecere poetam
Pierides, sunt et mihi carmina, me quoque dicunt
uatem pastores; sed non ego credulus illis.
nam neque adhuc Vario uideor nec dicere Cinna
digna, sed argutos inter strepere anser olores.

et laxas scombris saepe dabunt tunicas²²⁷.

Del perdut poema de Cinna, Catul en celebra, ans que res, la lenta elaboració i --per contrast amb la ubèrrima mediocritat del desconegut Hortensi-- l'extensió relativament reduïda. I aquí és inevitable evocar la declaració programàtica de la poesia de Catul mateix, continguda en el poema que encapçala la seva pròpia col·lecció:

Cui dono lepidum nouum libellum
arida modo pumice expolitum?
Corneli, tibi: namque tu solebas
meas esse aliquid putare nugas,
iam tum cum ausus es unus Italorum
omne æuum tribus explicare cartis,
doctis Iuppiter et laboriosis.
quare habe tibi quidquid hoc libelli
qualecumque, quod <o> patrona uirgo
plus uno maneat perenne sæclo.

Perquè, efectivament, aquí trobem també ponderades, en la poesia pròpia i en la del destinatari del regal, la graciosa elegància (lepidum), el refinament (expolitum, laboriosis) i les dimensions reduïdes (omne æuum tribus explicare cartis). Els vots que Catul formula per la pervivència del poema de Cinna (Zmyrnam cana diu sæcula peruoluent) i per

227. Catul, poema XCV.

la de la seva mateixa col·lecció (plus uno maneat perenne sacro) són també molt semblants. Però aquests tres poemes tenen en comú, encara, l'al·lusió a la poesia a través del suport físic de la mateixa, i el cruel sarcasme amb què Catul clou el poema XCV extreu la seva expressivitat també d'aquest recurs.

Però els poemes de Catul ens oferiran un interès que va més enllà de l'elegi de l'obra de Cinna des de la perspectiva de la poètica neotèrica. I és que precisament Catul utilitza amb notable assiduitat el recurs que preteníem justificar en el poema de Cinna: l'al·lusió indirecta a la poesia. Aquest recurs ha estat estudiat per M. Tartari Chersoni amb el nom de poètica "implícita"²²⁸. Poètica i vida es fonen en l'obra de Catul, de tal manera que els principis teòrics d'aquest poeta no són formulats explícitament (a la manera d'Horaci, Ovidi o Properci), sinó per mitjà d'un personatge, d'un esdeveniment, d'un objecte. A propòsit de la comparació amb l'epigrama de Cinna, ja hem vist formulacions indirectes d'aquesta poètica en els poemes I i XCV. A aquests cal afegir també el poema XXII:

Suffenus iste, Vare, quem probe nosti
homo est uenustus et dicax et urbanus,
idemque longe plurimos facit uersus.
puto esse ego illi milia aut decem aut plura
perscripta, nec sic ut fit in palimpseston

228. M. Tartari Chersoni, «Catullo e Propertio: poetica implicita e poetica explicita», *Euphrosyna* VII 1985-6, 49-62.

relata: cartæ regiæ, noui libri,
noui umbilici, lora rubra membranæ,
directa plumbo et pumice omnia æquata.
hæc cum legas tu, bellus ille et urbanus
Suffenus unus caprimulgus aut fossor
rursus uidetur: tantum abhorret ac mutat.
hoc quid putemus esse? qui modo scurra
aut si quid hac re scitius uidebatur,
idem infaceto est infacetior rure,
simul poemata attigit, neque idem umquam
æque est beatus ac poema cum scribit:
tam gaudet in se tamque se ipse miratur.
nimirum idem omnes fallimur, neque est quisquam
quem non in aliqua re uidere Suffenum
possis. suus cuique attributus est error,
sed non uidemus manticæ quod in tergo est.

La descripció del luxós material escriptural emprat pel prolífic escriptor de versos serveix per posar encara més de relleu la precisa crítica de què Catul el fa objecte: es tracta de poesia desmesurada, mancada d'harmonia i de gràcia, desprovista, en definitiva, dels valors més importants de la poesia neotèrica. La juganera Lèsbia té reservat un eloqüent destí per a tota aquesta mena de poesia:

electissima pessimi poetæ
scripta tardipedi deo daturam

infelicibus ustulanda lignis²²⁹.

Però no és gratuït el fet que sigui Lèsbia qui dugui a terme la cremació de la mala poesia representada pels annales Volusi, cacata carmina²³⁰. D'acord amb la lectura de Catul que ofereix l'esmentada poètica "implicita", Lèsbia representa precisament l'ideal poètic neotèric. Seguint la interpretació de Tartari, Papanghelis ha analitzat amb més detall aquest aspecte de la poètica catul·liana²³¹.

Quintia formosa est multis. mihi candida, longa,
recta est: hæc ego sic singula confiteor.
totum illud formosa nego: nam nulla uenustas,
nulla in tam magno est corporis mica salis.
Lesbia formosa est, quæ cum pulcerrima tota est,
tum omnibus una omnis surripuit Veneres.

Segons aquesta interpretació, el poema seria la formulació en clau dels valors poètics neotèrico-cal·límaqueus; Catul hauria fet la transposició, en termes de contesa de bellesa, del cèlebre pròleg dels Ætia de Cal·límac. La inefable mica salis que fa l'atractiu de Lèsbia representa l'encant de les petites composicions poètiques hel·lenístiques. Quintia, que amb el seu

229. Poema XXXVI, 6-8.

230. Idem, v. 1 i 20.

231. T. D. Papanghelis, «Catullus and Callimachus on Large Women (A reconsideration of c. 86)», Mnemosyne XLIV fasc. 3-4, 1991, 372-386.

magno corpore evoca la μεγάλη γυνή de Cal·límac, és inferior a la bellesa de Lèsbia, que aplega subtilment el millor de les altres dones²³². El terme clau, uenustas, "elegància femenina", adquireix, així, en la poètica catul·liana, el sentit fonamental de "petitesa, proporció harmònica, gràcia subtil". Juntament amb l'adjectiu lepidus, aquest terme constitueix la caracterització essencial de la bona poesia:

Ignosco tibi Sapphica puella
musa doctior; est enim uenuste
Magna Cæcilio incohata Mater²³³.

~~~~~

acceptum face redditumque uotum,
si non illepidum neque inuenustum est²³⁴.

Aquesta aproximació a la poesia de Catu' veu tant, ens serveix per interpretar sota una llum nova l'epigrama del seu amic Cinna. Ultra el judici elogiós a propòsit de la Zmyrna,

---

232. Si hom considera la inspiració cal·limaques d'aquest poema, el darrer vers resulta un eco extraordinari de l'expressió τὸ κλιχρότατον / τῶν ἐπέων ὁ Σολεὺς ἐπεμέτετο de l'epigrama XXVII de Cal·límac. Efectivament, el verb, αυκτιρῶναι, recull en forma molt expressiva el sentit del verb grec; i el sentit de tota l'expressió tradueix exactament en termes de bellesa femenina el judici sobre l'art d'Arat que ja hem posat de relleu en comentar l'epigrama de Cal·límac.

233. Poema XXXV 16-18.

234. Poema XXXVI 16-17.

les afinitats entre ambdós poetes semblen prou clares. I especialment útil ens resulta el concepte de poètica "implícita" que hem vist aplicat a l'obra de Catul, puix que es deixa fer extensiu a l'epigrama que comentem. La formulació indirecta, en forma al·lusiva, de principis poètics, que sospitavem en la peça de Cinna, en Catul es revela com un recurs emprat amb notable assiduitat i poderosa expressivitat. En particular, la imatge del llibre com a objecte material usada amb aquesta finalitat és comuna a ambdós poetes. I són comuns, així mateix, els principis poètics ponderats d'aquesta manera per un i altre: petitesa, refinament.

Totes aquestes coincidències, i especialment la gran semblança entre l'epigrama de Cinna i el poema que encapçala la col·lecció de Catul, fan pensar si els dos dístics que comentem no semblen més aviat referits a la pròpia poesia de Cinna, que no a un exemplar d'Arat, ja fos l'original o una versió llatina. De Cinna, efectivament, la tradició n'ha reportat, a part de l'epil·li Zmyrna i d'un "propempticon" a Pol·lió, títols del que sens dubte eren poemes breus: Ludicra i Epigrammata.

Deichgräber²³⁵ defensa la possibilitat que una de les característiques comunes al poeta anomenat neotèric fos l'haver aplegat llurs respectives obres d'una manera semblant a com ens ha estat transmès el libellus de Catul; que probablement també en això haurien imitat els models hel·lenístics, com ara Filetas. L'escassetat dels fragments conservats no permet, naturalment, una conclusió totalment

---

235. Loc. cit., principalment pp. 46-48 i 66-70.

segura sobre aquesta hipòtesi, però cal acceptar que és summament suggerent. Si hom acceptés un libellus de Cinna així concebut, creiem que l'epigrama que comentem podria ser molt versemblantment l'encapçalament. El fet que aquest poemeta hagués ocupat un lloc tan preeminent tal vegada justificaria aleshores, de passada, que Isidor l'hagués pogut recordar.

Ara bé, la interpretació habitual d'aquest epigrama és que el libellus conté o bé el poema original d'Arat, o bé una versió llatina²³⁶. Tan sols Bardon, com hem vist, accepta també la possibilitat que els versos es refereixin a l'obra de Cinna mateix, el qual es declararia imitador d'Arat.

Sembla que la solució dependrà de la forma com hom interpreti el segon vers: quis ignis nouimus aërios. I, efectivament, no és possible negar que es tracta d'una al·lusió als Fenòmens d'Arat. Com ha observat Tränkle, ignis aërios són "Ausdrücke der hohen Dichtersprache"²³⁷, amb el significat de "estrelles", "constel·lacions". No hi ha dubte, per tant, que l'expressió fa referència al conegut poema astronòmic. Però entendrem que aquesta obra constitueix el contingut del libellus, només si hom interpreta que l'antecedent de quis és carmina. Ara bé, hi ha una altra possible lectura que no voldríem deixar de considerar.

---

236. També així Büchner, el darrer editor dels fragments de Cinna: poeta a Bithynia redux amico cuidam Arati exemplar dono dat.

237. Loc. cit., p. 88, n. 4.

I és que, en efecte, no és impossible que l'antecedent del relatiu sigui lucernis. Per una banda, no deixa de resultar estrany que el poeta es refereixi als Fenòmens amb el terme carmina, atès que aquest plural sembla més indicat per referir-se a un conjunt de poemes, que no a una obra sola, com seria el cas de la d'Arat. En aquest sentit, doncs, s'avindria amb la hipòtesi que el contingut del llibre fos una col·lecció de poemes de Cinna. D'altra banda, la vinculació de quis amb lucernis permet interpretar com un joc de paraules l'estreta proximitat entre lucernis i ignis.

Entenent així l'estructura sintàctica d'aquests versos, el sentit del primer díptic seria que, amb els Fenòmens d'Arat, Cinna --com tants lectors romans-- ha après astronomia, i que segons els principis poètics d'aquesta obra ell ha compost els poemes continguts en el present llibre: "t'he dut aquests poemes, fruit de la prolongada vetlla a la llum de les llànties d'Arat, amb les quals hem après les constel·lacions".

Aquesta lectura, però, no podrà deixar de ser tan sols una hipòtesi, puix que els Fenòmens d'Arat foren considerats des de molt aviat una obra dividida en parts. Ja hem indicat, de fet, com fins als nostres dies el poema s'havia vingut considerant format per dues parts autònomes, i que tan sols a partir dels estudis de J. Martin s'ha vist que es tracta d'una obra rigorosament unitària. Però el testimoni que en aquest moment ens interessa és Ciceró, puix que la seva traducció del poema arateu per força havia de ser coneguda dels poetes neotèrics. I sembla fora de dubte que Ciceró considerava l'obra d'Arat formada per dues parts independents: Phænomena

i Prognostica²³⁸. El mateix Ciceró, en diversos llocs de les seves obres, així com nombrosos testimonis posteriors que citen la seva traducció, usen, efectivament, el títol Prognostica, que denota l'esmentada consideració bipartita de l'obra. Aquests testimonis, doncs, són suficients per justificar l'ús de carmina en al·lusió al poema arateu per part de Cinna. El cas és que també Ciceró utilitza aquest mateix plural en referència a la seva traducció:

Vter, inquit (sc. Balbus), carminibus Arateis quae a te admodum adulescentulo conversa ita me delectant...²³⁹,

per bé que en un altre lloc usa, en canvi, el terme en singular:

"A loue Musarum primordia --sicut in Arateo carmine orsi sumus²⁴⁰.

Per força haurà de perdre consistència, així, part dels arguments que carmina no podia ser interpretat com al·lusió al poema arateu, i la qüestió plantejada a propòsit del contingut del libellus de Cinna quedarà sense una resposta indiscutible.

---

238. Vegi's J. Soubiran, Cicéron: Aratea. fragments poétiques, París 1972, p. 8 ss., amb discussió i bibliografia de. allades.

239. De natura deorum II 41, 104.

240. De legibus II 3, 7.

Però pensem que aquest recorregut per les dues possibilitats d'interpretació haurà posat de manifest que, per a l'objectiu del nostre estudi, ambdues respostes tenen clarament un mateix sentit. Tant si el llibre al·ludit conté els Fenòmens, com si conté poemes de Cinna, l'epigrama tributa d'una manera críptica, però decidida, un homenatge a Arat com a representant de la poètica que els neotèrics adopten: la de la poesia docta, refinada, subtil... Si podem demostrar, en la segona part d'aquest estudi, que el poema d'Arat és també, tot ell, un impressionant exercici de "poètica implícita", entendrem en tota la seva significació l'elogi que li dediquen els breus versos de Cinna.

Però potser encara no hem esgotat tots els matisos d'aquest elogi; tal vegada l'últim vers de l'epigrama constitueixi una altra al·lusió al poema arateu, i no pas de poca importància. Perquè, atès que --com veurem-- la metàfora més utilitzada per Arat per significar l'activitat poètica és la navegació, potser no sigui casual l'aparició del terme naucula.

Per a l'estudi d'aquest suggeriment, ens serà de moltíssima ajuda, novament, Catul. Perquè de la mateixa manera que abans hem pogut establir un paral·lelisme entre l'aridulo libello de Cinna i el poema I de Catul, en relació amb el recurs de l'al·lusió a la poesia a través de la imatge del llibre, així mateix no serà inútil de tenir present, a propòsit de naucula, el poema 4.

phaselus ille, quem uidetis, hospites,
ait fuisse nauium celerrimus,
neque ullius natantis impetum trabis

nequissè præterire, siue palmulis
 opus foret uolare siue linteo. 5
 et hoc negat minacis Hadriatici
 negare litus, insulasue Cycladas,
 Rhodumque nobilem, horridamque Thraciam
 propontida, trucesque Ponticum sinum,
 ubi iste post phaselus antea fuit 10
 comata silus; nam Cytorio in iugo
 loquente sæpe sibilum edidit coma.
 Amastri Pontica et Cytore buxifer,
 tibi hæc fuisse et esse cognitissima
 ait phaselus: ultima ex origine 15
 tuo stetisse dicit in cacumine,
 tuo imbuisse palmulas in æquore.
 et inde tot per impotentis freta
 erum tulisse, læua siue dextera
 uocaret aura, siue utrumque Iuppiter 20
 simul secundus incidisset in pedem;
 neque ulla uota litoribus deis
 sibi esse facta, cum ueniret a mari
 nouissimo hunc ad usque limpidum lacum.
 sed hæc prius fuere: nunc recondita 25
 senet quiete, seque dedicat tibi,
 gemelle Castor et gemelle Castoris.

Es tracta, de fet, d'una seqüència de sis poemes
 entorn del viatge realitzat per Catul a Bitínia, en el seguici del
 pretor Memmi. El poema XLVI (iam uer egeidos refert tepores)

celebra l'arribada de la primavera i, amb ella, de l'inici de la temporada de navegar: Catul frisa per tornar a casa:

iam mens prætrepidans auct uagari,
iam læti studio pedes uigescunt²⁴¹.

En els poemes X (Varus me meus ad suos amores) i XXVIII (Pisonis comites, cohors inania) ens assabentem, entre grolleries i facècies, del poc profit que Catul tragué d'aquest viatge. De passada, som informats que un dels companys d'aquest viatge fou, segons sembla, Cinna, amb qui l'unia una profunda amistat:

meus sodalis--

Cinna est Gaius--, is sibi parauit.
uerum utrum illius an mei, quid ad me?
utor tam bene quam mihi pararim²⁴².

El 101 (multas per gentes et multa per aequora uectus) fa referència a una escala, en algun moment d'aquest viatge, per visitar la tomba del seu germà, a Troia²⁴³.

Finalment, després del poema 4, el 31, que es pot llegir com una continuació d'aquell, expressa el goig de ser a casa novament:

---

241. Versos 7 s.

242. Poema X 29-32.

243. Al·lusions també en LXV 7 i LXVIII 90 s.

pæne insularum, Sirmio, insularumque
 ocelle, quascumque in liquentibus stagnis
 marique vasto fert uterque Neptunus,
 quam te libenter quamque lætus inuiso,
 uix mi ipse credens Thuniam atque Bithunos   5
 liquisse campos et uidere te in tuto.
 o quid solutis est beatius curis,
 cum mens onus reponit, ac peregrino
 labore fessi uenimus larem ad nostrum,
 desideratoque acquiescimus lecto?   10
 hoc est quod unum est pro laboribus tantis.
 salue o uenusta Sirmio, atque ero gaude
 gaudente, uosque o Lydiæ lacus undæ;
 ridete quidquid est domi cachinnorum.

Els esforços per integrar aquest viatge en la "biografia" de Catul han donat resultats molt diversos. No és res que aquí ens interessi. Peròensem que les evidents dificultats que aquest viatge ofereix per a ser interpretat literalment fan d'ell un exemple gairebé paradigmàtic de com, en els poemes de Catul, vida, pensament i poesia es presenten d'una manera indiscernible. Pensi's també en la llarga discussió a propòsit de la identitat de Lèsbia i de les peripècies amoroses a què el seu nom va associat al llarg dels poemes de Catul: també en això hem trobat indicis notables de que no es tracta únicament d'anècdotes viscudes pel poeta --dades, doncs, per reconstruir-ne

la biografia. No importa tant el fet per ell mateix com la manera com se'ns conta. I així, si darrera l'elogi de la bellesa de Lèsbia podem veure-hi la formulació de les nocions principals de la poètica catul·liana, no serà estrany que el viatge a Bitínia ens resulti revelador, també, en aquest sentit.

El poema IV és una mena de contra-ex-vot, o d'ex-vot irreverent, puix que les dificultats de la ruta, que ocupen bona part del poema, fan que ressalti encara més la singladura temerària, desafiant, del petit vaixell que no s'ha confiat a cap déu²⁴⁴. En la quietud final, però, el poeta sembla tornar als déus, talment com la calma que succeeix, a vegades, a algun tempestuós episodi amorós amb Lèsbia.

Hom reconeix també en aquest poema el tòpic de l'origen de la navegació, de tan antiga tradició i tan llarga pervivència. Però també en això el poema és, per dir-ho així, anòmal, puix que el poeta no associa a aquest tema les habituals imatges pessimistes i d'enyorança de la perduda felicitat, sinó que l'usa per destacar encara més la imperturbable seguretat de la seva travessia fins a la desitjada calma.

El poema XXXI es recrea precisament en aquest

---

244. El poema CI, que també forma part de la seqüència d'aquest viatge, conté una notable reminiscència odisseica, en l'expressió del primer vers:

multas per gentes et multa per aequora uectus.

El desventurat retorn de l'heroi homèric aquí evocat fa destacar encara més, doncs, pel contrast, el viatge de Catul.

estat d'assossegada calma. El poeta usa aquí també, com abans amb el phaselus, el recurs de la personificació. I, justament per aquest procés d'humanització a què l'autor sotmet objectes i indrets, es fa difícil sostreure's a la impressió que aquests dos poemes representen Catul mateix; i no episodis de la seva biografia, sinó, de manera indestriable, vida i poesia juntament.

El goig del poeta en ser novament a casa vol encarnar-se també en el paratgo en què la tranquil·litat del seu esperit es reconeix: el poeta vol contagiar Sirmió de la seva alegria. Però la manera com el poeta al·ludeix a aquest indret és summament reveladora: es refereix a ell amb paraules que escauen a l'estimada: ocelle (vers 2) i uenusta (v. 12). La significació del segon, sobretot, rica, com hem vist més amunt, de referents a la poètica, ens pot guiar en la interpretació d'aquests dos poemes. Perquè, si la uenustas és, en la terminologia poètica catul·liana, una de les formules més genuïnes per expressar l'ideal poètic dels neotèrics, la uenusta Sirmio, pot ser l'encarnació d'aquest ideal en la imatge de l'indret calmat, arrecerat i segur en la seva familiaritat. Els treballs que el poeta ha passat abans d'arribar a aquest recer d'ara troben la seva recompensa en aquesta calma:

hoc est quod unum est pro laboribus tantis.

De manera que la seqüència labor-uenustas que aquí trobem haurà de resultar-nos ben familiar en termes de poètica.

I aquí serà on podem atribuir al phaselus tota la seva significació. Perquè és precisament aquesta petita

embarcació la que, desafiant orgullosament tots els perills de la travessia, ha dut el poeta fins al seu refugi encalmat. Però fins i tot quan, seguint també un altre tòpic sobre l'origen de la navegació, se'ns ha dit convenientment que el vaixell havia estat un bosc al cim de la muntanya (poema IV, versos 9-16), hom pensava ja fàcilment en la poesia, puix que només Orfeu, amb el seu poder, és capaç de posar en moviment els arbres.

La "poètica implícita" que, fins a cert punt, comparteixen Arat i Catul sembla nodrir-se en gran mesura de la imatge de la navegació. En l'epigrama de Cinna que hem anat comentant conflueixen referències denses, riquíssimes de ressonàncies, a un i altre poeta. Per això mateix no ens sembla impossible que naucula pugui posar-se en relació amb la dita imatge de la navegació. Com el phaselus de Catul, és un terme que implica petitesse; i coincideix amb aquell també en la referència geogràfica.

El rotlle de paper, la nau procedent de Bitínia, són imatges plenes de suggeriments compartides per Catul i Cinna. A més de l'amistat i d'alguna peripècia vital, sembla que compartiren també una concepció de la poesia, i fins i tot la manera d'alludir a aquesta.

1.1.6 M. T. Ciceronis

a) De Republica I 14, 22:

dicebat enim Gallus sphaerae illius alterius solidae atque plenae uetus esse inuentum et eam a Thalete Milesio primum esse tornatam, post autem ab Eudoxo Cnidio, discipulo, ut ferebat, Platonis, eandem illam astris stellisque, quae caelo inhærerent esse descriptam; cuius omnem ornatum et descriptionem sumptam ab Eudoxo multis annis post non astrologiae scientia sed poetica quadam facultate uersibus Aratum extulisse.

b) De oratore I 16, 69:

etenim si constat inter doctos hominem ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis uersibus Aratum de caelo stellisque dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum Nicandrum Colophonium poetica quadam facultate, non rustica, scripsisse praecclare: quid est cur non orator de rebus eis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit?

Precursor dels neotèrics en la imitació de la poesia hel·lenística, Ciceró va experimentar, no obstant, un canvi en els seus gustos literaris que el portà, com és sabut, a una

actitud hostil envers aquella generació de nous poetes²⁴⁵. En aquest sentit, també el silenci que guardà sobre les seves pròpies composicions juvenils és ben eloqüent. Aquest silenci, però, no inclou la seva traducció del poema d'Arat: és manifest que conservà un afectuós record dels seus Aratea, que es complagué a citar en moltes de les seves obres²⁴⁶. A favor d'aquesta primera versió llatina dels Fenòmens, hom pot adduir, d'altra banda, la influència que exercí en tants i tan importants poetes posteriors.

Ara bé, no ens ocuparem aquí de la controvertida relació entre Ciceró i els neotèrics, ni, quant als seus Aratea, de la seva relació amb el poema d'Arat ni de la seva influència en Virgili, Ovidi, etc. Tots aquests aspectes han estat objecte de nombrosíssims estudis i ens durien massa lluny. Ens limitarem, per tant, als dos passatges que encapçalen aquest comentari, en els quals Ciceró al·ludeix explícitament al poema arateu.

---

245. Sobre Ciceró com a traductor i adaptador dels grecs, així com sobre la controvèrsia amb els nouï, la bibliografia és abundantíssima. Hom pot trobar una informació interessant a l'edició de tots els fragments poètics de Ciceró per J. Soubiran: Cicéron: Aratea. Fragments poétiques, París 1972, pp. 8-16 i 87-93.

246. A propòsit d'aquest persistent afecte, vegi's Soubiran, op. cit. p. 15 s. i, més recentment, W. Clausen, «Cicero and the new poetry», HSCP XC 1986, 159-170: "Cicero seems not to have been embarrassed --he was not a man easily embarrassed-- by the evident contrast between his youthful poetry and the poetry and literary opinions of his maturity. Except for his translation of Aratus, he never mentions these juvenile efforts; but for his Aratea he cherished a lifelong affection" (p. 161).

El primer passatge apareix en una llarga digressió en què diversos personatges, units per la comú afició a l'astronomia, al·ludeixen a dues esferes procedents del saqueig de Siracusa, i que eren considerades com a peces extraordinàries del botí d'aquella ciutat. Dels dos artilugis, l'un, el més vell, consagrat en el temple de la Virtut, correspon al model d'Eudoxe; el poema d'Arat --se'ns diu-- és l'ècfrasi d'una esfera com aquesta. El judici a propòsit d'aquell poema ja ens és conegut per les Vitæ, i és tan antic com el comentari d'Hiparc: Arat no és especialment competent en assumptes d'astronomia, ans al contrari, sovint comet errors; però està, en canvi, dotat d'un gran talent poètic.

El segon passatge està contingut en la introducció al tractat de retòrica. En la caracterització d'aquest art, Ciceró justifica el fet que els bons oradors siguin poquíssims: així com per assolir l'excel·lència en un art qualsevol n'hi ha prou amb obtenir tots els coneixements propis d'aquest, el veritable orador, en canvi, necessita coneixements gairebé universals. El veritable orador ha de poder parlar de qualsevol assumpte: això no haurà de resultar estrany després de constatar com alguns poetes han compost excel·lents obres sobre assumptes en els que eren manifestament ignorants. Tal vegada, Arat i Nicanore, els dos autors citats com exemples d'aquest tipus de poesia, fossin noms usats ja tòpicament; però és ben clar que Ciceró posa èmfasi també en l'excel·lència poètica d'ambdós.

Crida l'atenció l'ús que fa Ciceró de la mateixa expressió per al·ludir a Arat en el primer passatge i a Nicandre en el segon: poetica quadam facultate. Pot semblar que el judici

és massa vague; però la coincidència probablement denota un convenciment prou sincer.

Però el judici més explícit i indiscutible a propòsit del poema arateu és formulat per les paraules ornatissimis atque optimis versibus. El primer d'aquests adjectius ens pot recordar el terme ornatum amb què Gal·lus, en el primer passatge citat, al·ludia a la famosa esfera. Allò que feia admirable aquell artífici, que fascinava de forma tan extraordinària aquells romans il·lustrats, era, sens dubte, el mecanisme que reproduïa el moviment de les constel·lacions. Sigui el que sigui allò que calgui imaginar exactament, es tracta, ben segur, d'aquella impressió inefable que causen els objectes que sota una aparent senzillesa i facilitat amaguen un artífici considerable, el qual hom no deixa de percebre; i tots els sentits semblen participar del mateix plaer. El funcionament de l'esfera, doncs, produïa en els esperits d'aquells romans un plaer estètic que el terme ornatum és capaç d'expressar: cal veure-hi plegades les nocions d'harmonia i de bellesa, de gràcia i d'enginy.

Semblantment, en el judici contingut en l'expressió ornatissimis versibus hi haurem de reconèixer una al·lusió a peces --per dir-ho així-- que encaixen en un bell ordre que sembla espontani, però que --ho sabem perfectament-- són el fruit d'un art savi i complex.

Ciceró, que havia traduït els Fenòmens en la seva joventut, coneixia molt bé els elements que feien del poema arateu un objecte d'una subtil perfecció; i en gran part els

volgué recollir en la seva versió²⁴⁷. El fet que en les seves obres de maduresa citi amb notable freqüència els seus Aratea (i, en canvi, oblidi totes les seves altres obres de joventut), i que formulï judicis clarament elogiosos a propòsit del seu model grec, no deixa cap dubte respecte a la consideració en què Ciceró tenia el poema d'Arat. Aquesta notabilíssima estima és encara més significativa si tenim en compte el canvi de gustos literaris experimentat per Ciceró. En aquest sentit, valgui com exemple només un petit detall. Es sabut que una de les característiques de l'hexàmetre arateu és l'elevada proporció de versos espondeïcs²⁴⁸. Ciceró, en canvi, manifesta de forma ben

---

247. Els estudis sobre aquests recursos són també molt nombrosos. Ja hem citat els treballs d'A.-M. Lewis sobre l'al·literació (p. 61). Podem afegir: L. Ceccarelli, «L'alliterazione a vocale interposita variabile nell'opera poetica di Cicerone», RCCM I-IV 1984, 23-44, segons el qual aquest recurs fonètic és usat per Ciceró per tal de donar a la seva traducció un caràcter ennià, és a dir, tradicional, que es pugui correspondre amb el caràcter homèric del seu model grec. D'altres aspectes particulars són estudiats per: R. Montanari Caldini, «L'oscurità dell'Ariete da Arato ad Avieno», Prometheus XI 1985, 151-167; L. Landolfi, «Cicerone, Arato e il mito delle età», QUCC XXXIV 1990, 87-98; A. Traglia, «Aratea I», SCQ 1966, 250-258 i M. Salanitro, «Aratea II», ibidem, 251-261; L. Gamberale, «Cicerone, Aratea 55-61: Arato, Phaenomena 282-286», REIC CI 1973, 414-441.

248. Amb tota claredat des de les anàlisis ja clàssiques de J. La Roche («Der Hexameter bei Apollonios, Aratos und Kallimachos», WS XXI 1899, 161-197), que en gran part són la base d'estudis recents: F.P.J. Pierce & F.E. Gray, «Hexameter Patterns, Statistical Inference, and the Homeric Question: An Analysis of La Roche Data», TPAPhA CIII 1972, 187-209; M. Brioso Sánchez, «Nicanero y los esquemas del

clara la seva aversió per aquesta disposició mètrica que atribueix, com a demèrit, als poetae novi:

fluit ab Epiro lenissimus Onchesmites.

hunc σπονδιαίοντα si cui uoles τῶν νεωτέρων pro tuo uendito²⁴⁹.

De fet, Ciceró mateix sembla evitar tant com pot aquesta disposició en les seves obres, incloses les de joventut. I tanmateix aquesta circumstància no sembla afectar el seu judici a propòsit del poeta grec que presenta aquesta "anomia" en un grau més elevat.

Per tant, aquest judici, tot i que no es formula en al·lusions gaire nombroses ni excessivament entusiastes, sembla que correspon, per part de Ciceró, a una admiració respectuosa envers el poema d'Arat, a despit de les pròpies conviccions poètiques i de la controvèrsia amb els νεώτεροι.

---

hexámetro», Habis V 1974, 10-23, i «Aportaciones al estudio del hexámetro de Teócrito», Habis VII 1976, 21-56.

249. Ep. ad Att. VII 2, 1. Vegi's M. Brioso Sánchez, «Sobre un verso de Cicerón», Habis VI 1975, 109-115.

1.1.7 P. Vergilii Maronis

a) Ecloga III

(...)

- M. de grege non ausim quicquam deponere tecum:
est mihi namque domi pater, est iniusta nouerca,
bisque die numerant ambo pecus, alter et hædos.
uerum, id quod multo tute ipse fatebere maius 35
(insanire libet quoniam tibi), pocula ponam
fagina, cælatum diuini opus Alcimedontis,
lenta quibus torno facili superaddita uitis
diffusos hedera uestit pillente corymbos.
in medio duo signa, Conon et --quis fuit alter, 40
descripsit radio totum qui gentibus orbem,
tempora quæ messor, quæ curuus arator haberet?
necdum illis labra admoui, sed condita seruo.
- D. et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit
et molli circum est ansas amplexus acantho, 45
Orpheaque in medio posuit siluasque sequentis;
necdum illis labra admoui, sed condita seruo.
si ad uitulam spectas, nihil est quod pocula laudes.

(...)

- D. ab loue principium, Musæ: louis omnia plena: 60
ille colit terras, illi mea carmina curæ.

M. et me Phoebus amat; Phoëbo sua semper apud me
munera sunt, lauri et suaue rubens hyacinthus.

(...)

D. dic quibus in terris (et eras mihi magnus Apollo)
tris pateat cæli spatium non amplius ulnas. 105

M. dic quibus in terris inscripti nomina regum
nascantur flores, et Phyllida solus habeto.

(...)

*****

b) Georgicon I

si uero solem ad rapidum lunasque sequentis
ordine respicies, numquam te crastina fallat 425
hora, neque insidiis noctis capiere serenæ.

luna reuertentis cum primum colligit ignis,
si nigrum obscuro comprehenderit aera cornu,
MAXimus agricolis pelagoque parabitur imber:
at si uirgineum suffuderit ore ruborem, 430

VENtus erit: uento semper rubet aurea Phoëbe.
sin ortu quarto (namque is certissimus auctor)
PVra neque obtusis per cælum cornibus ibit,
totus et ille dies et qui nascentur ab illo
exactum ad mensem pluuis uentisque carebunt, 435
notaque seruati soluent in litore nauatæ
Glaucæ et Panopææ et Inoo Melicertæ.

De Virgili, ja hem tingut ocasió de parlar-ne al final del comentari a l'epigrama de Cal·límac²⁵⁰. El nom d'Arat, certament, no apareix enlloc entre els seus versos; però no és menys evident que és molt el que Virgili deu als Fenòmens. Ara bé, aquest deute tampoc no justificaria la inclusió de Virgili entre els testimonis de la poesia d'Arat, al costat dels noms que hem anat aplegant fins ara. Caldrà, per tant, tenir present el que hem dit anteriorment a propòsit d'alguns passatges de l'obra virgiliana, que ara tornem a transcriure.

Així, l'ègloga 3a. --tal com dèiem tot emprant una expressió aratea-- és plena d'Arat: si les al·lusions contingudes en els versos 40-42 (la figura d'un astrònom esculpida en el tassó), 60 (reminiscència dels dos primers versos dels Fenòmens) i 104 s. (entre d'altres solucions a l'endevinalla, que es tracta d'un rotlle amb el poema arateu), preses separatament, encara poden resultar obscures o ambigües, en canvi sembla prou evident que, posant en relació allò que puguin tenir en comú, la resposta haurà de ser la figura i l'obra d'Arat.

Aquestes al·lusions semblen anunciar, efectivament, el coneixement i la familiaritat amb el poeta grec que es plasmaran amb tota magnificència en les

---

250. Pàg. 65-71.

Geòrgiques²⁵¹. Fins i tot, hom ha volgut interpretar l'interès per part de Virgili en la temàtica aratea com una de les claus de tota la seva obra: segons Boyancé²⁵², la poesia virgiliana estaria inspirada en un sentiment còsmic, en una visió solidària de tots els éssers; Virgili hauria volgut expressar la noció fonamental de simpatia universal que uneix els éssers mortals de la terra amb les realitats eternes del cel²⁵³.

També hem vist, gràcies al descobriment de

---

251. Entre la immensa bibliografia sobre les fonts literàries de les Geòrgiques, hi ha força estudis dedicats a les relacions amb Arat; després del treball de G. Perrotta, «Virgilio e Arato», A&R V 1924, 1-19, hom ha anat fent aportacions sobre determinats passatges i s'ha ampliat el coneixement sobre el paper jugat per alguns intermediaris (especialment Varró de l'Atax i Ciceró); citem els més interessants entre els que hem pogut llegir: A. Grilli, «Virgilio e Arato (a proposito di Georg. 1, 187 ss.)», Acme XXIII 1970, 145-148; L. De Neubourg, «Virgile et Aratos: inreput densis aliis dans les Geòrgiques, l. 382», RhM CXXVI 1983, 308-320; L.A.S. Jermyn, «Weather signs in Virgil», G&R XX 1951, 26-37 i 49-59; G. Boccuto, «I segni premonitori del tempo in Virgilio e in Arato», A&R XXX 1985, 9-16; A. Ruiz de Elvira, «Los problemas del proemio de las Geòrgicas», Emerita XXXV 1967, 45-54, i «El contenido ideológico del labor omnia vincit», CFC III 1972, 9-33.

252. P. Boyancé, «Le sens cosmique de Virgile», REL XXXII 1954, 220-249.

253. Així, per exemple, segons Boyancé (loc. cit. p. 226) no seria tan important saber quin nom s'oculta darrera la pregunta quis fuit alter?, com adonar-se que el poeta, amb aquesta al·lusió a l'innominat astrònom grec, atorga una grandiosa importància a la reforma del calendari romà introduïda molt pocs anys abans per Cèsar a partir dels treballs de Sosígenes d'Alexandria.

Brown²⁵⁴, que en el passatge de les Geòrgiques que correspon al de l'acròstic dels Fenòmens el poeta ha escrit la seva firma, MA(ro) VE(rgilius) PV(blius), afegint encara el que es pot interpretar sense gaire esforç com una imperiosa declaració d'autoria: namque is certissimus auctor. Virgili, doncs, reformula a la seva manera la declaració programàtica expressada per l'acròstic arateu (ΑΕΠΤΗ), així com la signatura de l'autor al començament del poema (vers 2: ἄροντον). I, com en el cas d'Arat, el nom del poeta és al·ludit també per Virgili amb un joc de paraules: el terme uirgineum del vers 430²⁵⁵.

Amb aquests sofisticats procediments, Virgili sembla proclamar el reconeixement del seu model; de manera que ara no ens haurà de semblar tan estranya la prefiguració de l'homenatge a Arat en l'anònima imatge representada en la copa de Menalcas²⁵⁶.

Ni és estrany tampoc que l'homenatge a Arat es formulés d'una manera críptica i al·lusiva: més aviat aquests procediments són, alhora, el reconeixement dels recursos emprats per aquell poeta. Mestre ja ell mateix en les arts subtils

---

254. Citat en p. 65, nota 134.

255. Sobre la llarga i persistent tradició que relacionava el nom del poeta i el seu tarannà, vegi's F. Hornstein, «Virgilius ΠΑΡΘΕΝΙΑΣ», WS LXX (Festschrift Mrs) 1957, 148-152.

256. L'expressió in medio subratlla la relevància que el poeta vol donar a aquestes figures; el recurs, genuïnament virgilià, de destacar els elements importants en una descripció ha estat agudament estudiat per R.F. Thomas, «Virgil's Ecphrasis Centerpieces», HSCP LXXXVII 1983, 175-183.

de l'alexandrinisme, Virgili arriba als més elevats extrems de virtuosisme precisament en aquells passatges en què vol retre homenatge als seus mestres en l'ofici. I no hem d'oblidar que el rebuig de tot el que és explícit constitueix justament un dels fonaments de la poètica alexandrina²⁵⁷.

Virgili assoleix el punt més elevat en el domini de les arts alexandrines, probablement, en el llibre IV de les Geòrgiques, és a dir, en el lloc de la seva obra en què podem percebre amb més claredat, potser, que el poeta ens parla de quelcom que les seves paraules no diuen: la majestuosa descripció del món de les abelles com a espill de la societat dels homes, el mite d'Orfeu com a evocació del poder de la poesia --ni que sigui, a través de la trista visió virgiliana, amb la constatació del fracàs de la poesia²⁵⁸.

De manera que l'assoliment per part de Virgili de la mestria en l'art poètica alexandrina precisament amb un

---

257. Diversos treballs s'han ocupat de l'arte allusiva i d'altres recursos alexandrins en Virgili; així Fr. Klingner, «Virgil. Griechische Einflüsse» en els Entretiens sur l'Antiquité Classique (Fondation Hardt), II (L'influence grecque sur la poésie latine de Catulle à Ovide) 1953, 131-155; i més recentment R.F. Thomas, «Virgil's Georgics and the Art of Reference», HSCP XC 1986, 171-198; B.W. Boyd, «Cydonia mala: Virgilian word-play and allusion» HSCP LXXXVII 1983, 169-174; P. E. Knox, «Wine, Water, and Callimachean Polemics», HSCP 1985, 107-119; C. Weber, «Metrical Imitation in the Proem to the Aeneid», HSCP XCI 1987, 261-271.

258. Vegi's sobretot la interessant interpretació d'aquest llibre IV per A. García Calvo, Virgilio, Madrid 1976, 247 ss.

poema didàctic hauria de donar més força encara als arguments a favor de l'al·lusió a Arat en els passatges que hem comentat. Arat havia de constituir no només el model de la poesia didàctica, reformulada segons els principis alexandrins, sinó que, a més a més, havia de resultar un model eximi de les possibilitats de l'art subtil de l'al·lusivitat.

Aquest pot ser, doncs, el sentit de les referències de l'ègloga 3a. La figura de l'astrònom tallada en el tassó de faig és un homenatge a Arat; i és, al mateix temps, l'anunci, fet amb el recurs arateu de la subtil al·lusió implícita, del gran poema didàctic virgilià: no és pas endebades que el començament de les Geòrgiques

quid faciat lætas segetes, quo sidere terram
uertere

està ja prefigurat precisament en el passatge al·lusiü a Arat

tempora quæ messor, quæ curuus arator haberet.

Però també en la mateixa ègloga el poeta anuncia, mitjançant la figura d'Orfeu tallada en la copa de Dametas, el final de les Geòrgiques, l'evocació del poder de la poesia. I, com haurem de demostrar en la segona part d'aquest treball, la poesia és també, implícitament, l'assumpte dels Fenòmens d'Arat.

¿Com resistir-se, en fi, a interpretar precisament com anunci de la futura obra el vers, repetit per als respectius tassons?:

necdum illis labra admoui, sed condita seruo.

El poeta, doncs, es reserva (condita seruo), per a cantar-ho més endavant (necdum labra admoui), les feines del camp, que el curs de l' any regula (Conon et --quis fuit alter?), i el poder de la poesia (Orphea).

1.1.8 P. Ouidi Nasonis

Amorum I, XV

quid mihi, Liuer edax, igneuos obicis annos
ingeniique uocas carmen inertis opus,
non me more patrum, dum strenua sustinet ætas,
præmia militiæ puluerulenta sequi
nec nãe uerbosas leges ediscere nec me 5
ingrato uocem prostituisse foro?
mortale est, quod quæris, opus; mihi fama perennis
quæritur, in toto semper ut orbe canar.
uiuet Mæonides, Tenedos dum stabit et Ide,
dum rapidas Simois in mare uoluet aquas; 10
uiuit et Ascræus, dum mustis uua tumebit,
dum cadet incurua falce resecta Ceres;
Battiades semper toto cantabitur orbe:
quamuis ingenio non ualet, arte ualet;
nulia Sophocleo ueniet iactura cothurno; 15
cum sole et luna semper Aratus erit;
dum fallax seruus, durus pater, improba lena
uiuent et meretrix blanda, Menandros erit;
Ennius arte carens animosique Accius oris
casurum nullo tempore nomen habent; 20
Varronem primamque ratem quis nesciet ætas
aureaque Æsonio terga petita duci?
carmina sublimis tunc sunt peritura Lucreti,

exitio terras cum dabit una dies;
 Tityrus et fruges Æneiaque arma legentur, 25
 Roma triumphati dum caput orbis erit;
 donec erunt ignes arcusque Cupidinis arma,
 discentur numeri, culte Tibulle, tui;
 Gallus et Hesperii et Gallus notus Eois,
 et sua cum Gallo nota Lycoris erit. 30
 ergo cum silices, cum dens patientis aratri
 depereant suo, carmina morte carent:
 cedant carminibus reges regumque triumpho,
 cedat et auriferi ripa benigna Tagi.
 uilia miretur uulgus; mihi flauus Apollo 35
 pocula Castalia plena ministret aqua,
 sustineamque coma metuentem frigora myrtum
 atque a sollicito multus amante legar.
 pascitur in uiuis Liuor; post fata quiescit,
 cum suus ex merito quemque tuetur honos: 40
 ergo etiam cum me supremus adederit ignis,
 uiuam, parsque mei multa superstes erit.

Es probable que, en escurçar la seva primera obra, els Amors, Ovidi hagués volgut fer-ne, alhora, quelcom més que un aplec d'elegies de tema amorós; que hagués volgut dotar-la, al capdavant de totes les seves obres, d'alguna especial significació. L'estudiada disposició de cadascun dels tres llibres en l'edició definitiva, que s'obren i es tanquen amb sengles poemes de contingut programàtic, sembla respondre a alguna

intenció²⁵⁹.

Al llarg d'aquestes sis peces el poeta ens fa assistir, no sense enjogassades expressions, a la seva consagració al gènere de l'elegia eròtica. Contra la seva primera tendència vers l'èpica, contra la temptació de la tragèdia, se li imposa la inspiració de temàtica amorosa.

Però amb el comiat final, amb la declaració que aquest gènere se li ha quedat petit,

pulsanda est magnis area maior equis
inbelles elegi, genialis Musa, ualeto²⁶⁰,

es té, més aviat, la impressió que tot plegat era ben convencional; com si, en realitat, no haguéssim de prendre'ns seriosament aquell desig de consagrar-se a la poesia amorosa.

Tal vegada una de les claus interpretatives d'aquesta obra estigui en la identificació de l'estimada amb la poesia. Amor i poesia, efectivament, arriben a confondre's, puix que l'estimada és alhora l'objecte de l'amor i el motiu d'inspiració poètica; puix que la sublimació de l'amor del poeta serà la fama que la seva poesia guanyarà per a l'estimada i, al mateix temps, aquesta fama serà l'immortal testimoni d'aquell amor:

---

²⁵⁹. Poemes I 1 i I 15, II 1 i II 18 (que no és l'últim, sinó el penúltim del llibre), III 1 i III 15.

²⁶⁰. Amores III 15, 18 s.

non mihi mille placent, non sum desultor amoris:
tu mihi, si qua fides, cura perennis eris;
tecum, quos dederint annos mihi fila sororum,
uiuere contingat teque dolente mori;
te mihi materiem felicem in carmina praebe:
prouenient causa carmina digna sua²⁶¹.

Es propi de la inconfusible ironia ovidiana, d'altra banda, il·lustrar la seva declaració solemne de fidelitat a l'estimada amb exemples mítics --tres diferents amors de Júpiter-- que, ben mirat, no són precisament models de lleialtat amorosa

La mateixa identificació entre poesia i estimada sembla percebre's en la caracterització de l'Elegia personificada:

uenit odoratos Elegia nexa capillos,
et, puto, pes illi longior alter erat.
forma decens, uestis tenuissima, uultus amantis,
et pedibus uitium causa decoris erat²⁶².

No es tracta només de la prodigiosa capacitat d'Ovidi per fer poesia de tot allò que toca, sinó que el poeta al·ludeix als principis poètics de la seva obra mitjançant la figura de l'estimada, a la manera de la "poètica implícita" de Catul.

---

261. *Am.* I 3, 15-20.

262. *Am.* III 1, 7-10.

Ara bé, al llarg d'aquests sis poemes programàtics, és difícil evitar la impressió que l'autor ha sotmès un material anterior als propòsits d'un moment en què ja ha assolit una gran maduresa poètica, i que el poeta sembla tenir ja una perspectiva de gran part del que serà la seva producció. Ovidi es consagra com a poeta amb breus composicions amoroses d'inspiració hel·lenística; però els seus interessos poètics són molt variats, no es vol vincular només a aquest gènere. Per això, els diferents moments d'aquesta consagració i d'aquesta dedicació primera ens són mostrats entre expressions expressions enjogassades i iròniques; per això, tot i que es declara poeta eròtic, no deixa d'al·ludir a altres obres i projectes: només així és possible obtenir una imatge coherent d'aquest poeta que, al capdavall, cultivarà tants gèneres diferents. Cal entendre, doncs, que en els Amors Ovidi proclama la seva consagració a la poesia, per damunt dels gèneres, malgrat que aparentment es declara només poeta eròtic.

Amb aquesta perspectiva, comentarem el poema que hem transcrit al començament. Es evident que hem de posar-lo en relació amb el primer poema del llibre I:

arma graui numero uiolentaque bella parabam
edere, etc.

Entre l'un i l'altre, es despleguen una dotzena de peces que proclamen, sobretot, el domini que l'autor té del seu art: no ja la seva habilitat en l'ús dels tòpics del gènere, sinó la seva mestria en la pura poesia. En el seu reiterat desig d'assolir la

immortalitat per obra de la poesia, l'essencial no és la vinculació de l'autor al gènere amorós, sinó la proclamació de la seva grandesa com a poeta. D'aquí la importància significativa de l'enumeració de poetes dels versos 9 a 30 d'aquesta elegia.

El passatge ha estat estudiat amb savi deteniment per Kroener²⁶³, que l'ha posat en relació amb el conjunt de manifestacions sobre poetes que hi ha escampades al llarg de les obres d'Ovidi i que constitueixen, segons l'expressió d'aquest comentarista, un quadre ric i detallat de la història literària del seu temps. Es tracta, segons analitza Kroener, de dues llistes de poetes. La llista de poetes grecs presenta un autor per cada gènere, d'acord amb el cànon alexandrí, si bé falten els representants de la lírica i de la comèdia antiga; però també inclou poetes hel·lenístics, Cal·límac i Arat, de manera que, amb aquest segon, la didàctica hi és present per dos poetes. La llista de poetes romans està confeccionada, segons Kroener, seguint un estricte ordre cronològic, i, en ella, tres dels gèneres presents en la llista dels grecs està representat per dos poetes cadascun: Enni i Virgili per a l'èpica històrica, Lucreci i també Virgili per a la didàctica, Tibul i Gal·lus (amb Ovidi) per a l'elegia.

De les observacions fetes per Kroener en aquest article, ens crida especialment l'atenció la que es refereix a

---

263. H.-O. Kroener, «Ovidio y los poetas», *ECI* LXII 1971, 99-110.

l'actitud general d'Ovidi envers tots els poetes²⁶⁴:

"Su convicción sobre el alto rango de la profesión de poeta llega al grado de juzgar a todos los que nombra como insignes y dignos de la inmortalidad; el gremio de los poetas es, pues, uno de los más preciados tesoros que la humanidad posee. Ovidio no ha hostilizado ni condenado literariamente a ningún poeta y ha sabido reconocer los méritos poéticos también de los grandes autores que no respondían a sus gustos literarios..."

Perquè aquesta universal benevolència crítica envers els poetes té el seu equivalent exacte també a propòsit de l'amor:

non est certa meos quæ forma inuitet amores:
centum sunt causæ cur ego semper amem²⁶⁵.

La coincidència d'actitud respecte a la poesia i respecte a l'amor, així, recolza la impressió que manifestàvem més amunt: al llarg d'aquesta obra es confonen reiteradament amor i poesia, en un joc hàbil i ple de suggeriments. Ovidi, doncs, mitjançant les convencions d'aquest gènere expressa la seva actitud vital i, de manera indestriable, també la seva concepció de la poesia; a través de la temàtica amorosa dels seus poemes, manifesta la seva consciència i el seu orgull de poeta.

---

264. Loc. cit., p. 109.

265. Amores II 4, 9 s.

D'altra banda, no és menys evident que les manifestacions d'apreci general envers els poetes, que Ovidi formula tantes vegades, li serveixen, de fet, per proclamar el seu propi mèrit com a poeta; si posa el seu nom juntament amb el de tal i tal poeta, és perquè es considera comparable a ells. Per això, els seus catàlegs de poetes han de resultar especialment significatius.

En l'elegia que estem comentant, Ovidi proclama l'incomparable poder del seu art i formula solemnement el desig d'assolir la immortalitat gràcies al mèrit de la seva poesia. Els exemples de poetes que cita són, com hem vist, triats entre els més il·lustres: és entre ells que Ovidi, orgullosament, sol·licita ésser consagrat poeta.

Es tracta, efectivament, d'una consagració poètica, expressada en el termes tradicionals: Apol·lo, l'aigua de la font Castàlia i la corona iniciàtica²⁶⁶. Però el passatge no és precisament la repetició del tòpic tantes vegades fressat; al contrari, en tan escassos versos l'autor troba ocasió d'enunciar els principis essencials de la seva poesia.

C. Miralles ha mostrat²⁶⁷ que, amb les resonàncies cal·límaques i propercianes d'aquesta elegia, Ovidi dona entenent la seva adscripció als principis de la tradició poètica alexandrina, però que, alhora, descriu la peculiaritat que el diferencia de l'ideal proclamat per Cal·límac:

---

266. Versos 35-37.

267. C. Miralles, «Pocula plena», *Faventia* III 1981, 31-35.

mihi fleuus Apollo
pocula Castalia plena ministret aqua²⁶⁸.

Vet aquí, efectivament, que l'expressió pocula plena contrasta amb una de les imatges més expressives amb què Cal·límac al·ludeix a la seva concepció de la poesia: el lent, escassíssim degotís d'aigua pura, que simbolitza la sobrietat i la mesura. Les paraules d'Ovidi, en canvi, suggereixen la noció d'exuberància, que en l'univers poètic cal·limaquéu és caracteritzat de forma negativa. Però, certament, aquesta contraposició de valoracions ja la manifesta uns versos més amunt, en fer referència, entre els poetes grecs, a Cal·límac:

quamuis ingenio non ualet, arte ualet²⁶⁹.

Justament allò que l'autor, amb discreció i benevolència, retreu a l'il·lustre alexandri, la manca d'ingenium, d'imaginació, és el que reclama per a ell mateix com a tret essencial i característic. L'expressió pocula plena, doncs, segons Miralles, declara conscientment la posició d'Ovidi respecte a la tradició poètica hel·lenística, el seu allunyament respecte a l'ideal de poesia cal·limaquéu.

Si, com suggeríem més amunt, la relació de poetes

---

268. Vers 35 s.

269. Vers 14. Tal com observa Kroener (*loc. cit.*, p. 108, n. 30), entre els poetes grecs citats per Ovidi, només Cal·límac és objecte d'un judici crític literari.

d'aquesta elegia representa també els gèneres que Ovidi considerava més pròxims als seus interessos poètics, caldria interpretar la presència de Cal·límac en aquesta llista com una al·lusió a l'elegia; però, al mateix temps, els noms de Cal·límac i d'Arat, plegats, semblen una prefiguració dels Fasti, puix que, com és sabut, el poema etiològic del primer i l'obra astronòmica del segon constitueixen els principals models grecs d'aquest poema²⁷⁰. És probable, per tant, que calgui fer extensible a Arat el judici manifestat per Ovidi a propòsit de la poesia de Cal·límac.

En tot cas, que la menció d'Arat no respon a un ús tòpic del seu nom, a un coneixement superficial del seu poema, ens ho testimonien les notícies segons les quals Ovidi traduí els Fenòmens d'aquell poeta:²⁷¹

i. Probus in Verg. Georg. I 138: Ovidius in Phænomenis dicens de Perseo:

Pliades ante genus septem radiare feruntur,
sex tamen apparent, sub opaca septima nube est.

*****

sex Heinsius: sed codd. / est add. Heinsius

---

270. Vegi's F. Böhm, Die Fasten, Heidelberg 1957, vol. I, p. 29 s.

271. Transcrivim els fragments segons l'edició de S.G. Owen, Ovidi Nasonis Fragmenta, fragments VI i VII, respectivament. Sobre aquests fragments, vegi's E. Calderón Dorda, «Traducciones latinas perdidas de los Fenómenos de Arato», Myrtia V 1990, 37-45.

2. Lactant. Inst. Div. II 5: is (Naso) eum librum,
quo Φαιλόεσσα breuiter comprehendit, his tribus uersibus
terminauit:

tot numero talique deus simulacra figura
imposuit caelo perque atrae sparsa tenebras
clara pruinosa iussit dare lumina nocti.

Malheureusement, aqueets pocs versos²⁷² no permeten més que una idea molt vaga de les característiques d'aquesta traducció. Della Corte²⁷³, no obstant, els ha analitzats, i les seves conclusions mostren, al nostre entendre, el risc que acompanya intents tan aventurats. Així, l'autor, analitzant el primer fragment, suggereix que Ovidi, més que no traduir directament el poema arateu, tal vegada reelaborés els Aratea de Ciceró. Deixant de banda el fet que amb només dos versos la generalització potser és excessiva, hom podria replicar tot fent observar que el terme feruntur de la versió ovidiana --així com traduntur en la de Germànic-- és molt més pròxim al verb ὄσονται de l'original que no el circumloqui ciceronià

---

272. Erròniament, M. A. Marcos Casquero, en la introducció a la seva traducció dels Fasti (Editore Nacional, Madrid 1984, p. 23), afirma que "subsisten unos cinco fragmentos"; es tracta, com hem vist, de cinc versos en dos fragments.

273. F. della Corte, «Ovidiana deperduta», Euphrosyne V 1972, 475-482.

uulgo perhibentur²⁷⁴.

Altrament, della Corte considera, a propòsit del segon fragment, que en aquests versos el Zeus d'Arat ha esdevingut un deus estoicament monoteïsta. Però no és menys suggerent la presència del terme simulacra, que ens porta a la ment la concepció aratea de les constel·lacions com a figures convencionals inventades per l'home²⁷⁵.

Més cautes resulten, en canvi, les consideracions de Cicu a propòsit d'aquests fragments²⁷⁶. Segons aquest comentarista, del segon fragment es pot inferir que la versió d'Ovidi s'ocupava dels "fenòmens" pròpiament dits, és a dir, que tenia uns 450 versos. Comparant, d'altra banda, el primer fragment amb Fasti IV 170-9, on també s'al·ludeix a la setena Plèiade, suggereix que la seva versió del poema arateu devia ser

---

274. D'altra banda, Ciceró usa sempre el terme Vergiliae per designar aquesta constel·lació, mentre que Ovidi conserva el nom grec.

Fem constar, de passada, que és totalment errònia la interpretació que fa del primer vers d'aquest fragment V. Cristóbal en la introducció a Ovidio. Amores. Arte de amar. Sobre la cosmètica del rostre femení. Remedios contra el amor, Madrid 1989, p. 55: "Siete Pléyades delante --según dicen-- muestran radiantes su linaje..." És evident, en canvi, que ante genus correspon a ἑπτὰ δὲ οἱ σκαίης κριγούνης de Fenòmens 254, igual que propter lauum genus en la versió de Ciceró.

275. Vegi's 2a. part, capítol 3.

276. L. Cicu, «I Phaenomena di Ovidio», Sandalion II 1979, 117-128.

bastant propera a l'original²⁷⁷.

Els ecos del poema arateu en les obres d'Ovidi són nombrosíssims, especialment en els grans poemes; i tanmateix no han estat objecte d'un estudi específic²⁷⁸.

Sigui com sigui, es pot considerar que aquesta influència és de primera mà, és a dir, basada en el coneixement de l'original, atès que, en bona part, com s'ha vist, Ovidi mateix l'havia traduït²⁷⁹. Podem creure, per tant, que la seva al·lusió a Arat

cum sole et luna semper Aratus erit

testimonieja el renom i la influència assolida per aquest poeta en aquella època, però que, al mateix temps, és prova de l'atenció que Ovidi li dedicava probablement des de sempre.

I tal vegada la influència d'Arat en Ovidi no es limita a aquest gran nombre de passatges de temàtica astronòmica. Una de les imatges més poderoses que hem cregut reconèixer en els Fenòmens, és a saber, la de la navegació com a

---

277. També en l'ordenació de la matèria, probablement, si fem cas de l'expressió dicans de Perseo de Probus, ja que en el poema original les Plèiades, efectivament són descrites amb relació a Perseu.

278. Tan sols una petita mostra: a l'edició de Maass, entre els testimonia del famós vers 1 dels Fenòmens, no és citat Fasti V 113: ab Ioue surgat opus. Vegi's, en canvi, F. Böhm, op. cit., vol. II, ad. loc.

279. Naturalment, això no significa que ignorés les altres traduccions llatines, i fins i tot que també aquestes influïssin en ell.

al·legoria de la poesia, és emprada també, molt versemblantment, per Ovidi. Naturalment, és possible que aquest poeta degui aquesta imatge a algun altre intermediari llatí, i, de fet, ja ens ha semblat reconèixer-la també en Catul i Cinna; però també en aquest aspecte cal considerar primerament que Ovidi demostrarà al llarg de tota la seva producció ser un excel·lent coneixedor del poema arcau.

El poema Amores II 11 és un propempticon dedicat a l'amiga que es disposa a emprendre un viatge per mar. Com d'habitual, Ovidi treu partit d'aquesta situació amplificant i combinant diversos tòpics sobre l'assumpte: la funesta invenció de la primera nau, el perill de la navegació, els vots pel retorn prompte i afortunat. Della Corte²⁸⁰ ha proposat interpretar aquest projectat viatge de Corinna com l'anunci de l'abandó transitori de la poesia eròtica per part del poeta. Segons aquest crític italià, es tractaria precisament d'una al·lusió a les Heroides, a què Ovidi s'hauria dedicat entre la primera i la segona edició dels Amores. La referència explícita a aquella obra epistolar en Amores II 18 autoritzaria a concretar d'aquesta manera l'esmentada al·lusió.

La vinculació de l'elegia ovidiana a Catul i Properci²⁸¹ justifica, efectivament, la identificació --que en els Amores ja hem constatat diverses vegades-- de l'estimada

---

280. F. della Corte, «Ovidiana deperduta», Euphrosyna V 1972, 314-322.

281. Vegi's, per exemple, K. Morgan, Ovid's Art of Imitation. Propertius in the "Amores", Mnemosyna. "Bibliotheca Classica Batava", Suppl. 47, Leiden 1977.

amb la poesia. Però aquí no ens interessa tant saber a quina altra obra pot referir-se el poeta amb el viatge de la seva estimada, com fer observar que Ovidi sembla combinar aquí dues imatges, la de l'estimada com a alegoria de la poesia, d'herència neotèrica, i la de la navegació també com a alegoria de l'activitat poètica, que tal vegada calgui remuntar al vell conegut d'Ovidi, *Arat*.

No és impossible, d'altra banda, trobar en els versos 23-26 d'aquesta elegia

sero respicitur tellus, ubi fune soluto
currit in immensum panda carinae salum,
navita sollicitus cum uentos horret iniquos
et prope tam letum quam prope cernit aquam.

algun eco d'aquell bellíssim passatge dels Fenòmens en què hem cregut reconèixer la imatge de la fragilitat de la poesia com a vehicle de la immortalitat.

ἀλλὰ καὶ ἔμπης
ἤδη πάντ' ἐνιαυτὸν ὑπὸ στέρῃσι θάλασσα
πορφύροι· ἴκκλοι δὲ κολυμβίσιν αἰθύρῃσι
πολλάκις ἐκ νεῶν πέλῃος περιπαταίνοντες
ἦμεθ' ἐπ' αἰγιαλοῦς τετραμμένοι· οἱ δ' ἔτι πόρῳ

κλύονται· ὀλίγον δὲ διὰ ζῦλον αἶδ' ἐρύκει²⁸².

Ovidi, que en aquesta obra seva manifesta insistentment, amb tons diversos, el seu desig d'assolir la fama per la poesia, havia de reconèixer en el poema arateu la formulació, per bé que tan subtilment expressada, d'un anhel semblant. Aleshores, la seva al·lusió a Arat esdevé el més gran homenatge a aquell poeta, el reconeixement per a ell de la immortalitat:

cum sole et luna semper Aratus erit.

D'altra banda, però, el lector d'Ovidi no podrà deixar de percebre l'efecte paradoxal que produeix la seqüència dels poemes X i XI del llibre segon dels Amores. Efectivament, el poema sobre la partida de Corinna, que acabem de comentar, és precedit per una elegia de temàtica en aparença totalment distinta:

tu mihi, tu certe, memini, Græcine, negabas
uno posse aliquem tempore amare duas,
per te ego decipior, per te deprensus inermis
ecce duas uno tempore turpis amo.
utraque formosa est, operosæ cultibus ambæ,
artibus in dubio est hæc sit an illa prior:

---

282. Versos 294-299.

pulchrior hac illa est, hmc est quoque pulchrior illa,
et magis hmc nobis et magis illa placet.
erro, uelut uentis discordibus acta phaselos,
diuiduumque tenent alter et alter amor.

Vet aquí, doncs, probablement --per poc que vulguem continuar interpretant allegòricament els amors d'Ovidi-- que el poeta es declara, en definitiva, cultivador de dos gèneres poètics alhora. I en l'elegia següent, en canvi, el mateix assumpte és presentat, com hem vist, de forma totalment diferent. L'alternància de gèneres és motiu, en el primer cas, per a compondre una elegia desenfadada sobre la promiscuïtat i la intemperància; immediatament després se'ns ofereix, en canvi, un emotiu poema de comiat. La comparació dels versos 9-10 del poema que acabem de transcriure, d'altra banda, fa més estreta la relació d'aquest amb el següent, a través de la imatge de la navegació²⁸³: amor, navegació i poesia queden així íntimament associats. Tot plegat, és, certament, ingenium, aquella qualitat que Ovidi reclamava per a ell i que és inseparable d'una certa dosi d'humor.

---

283. I la menció del terme phaselos, a més, ens recordarà extraordinàriament el poema de Catul que també hem comentat a propòsit de la mateixa al·lusivitat poètica.

1.1.9 M. Fabii Quintiliani

Institutio oratoria, X 1, 55.

Arati materia motu caret, ut in qua nulla uarietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cuiusquam sit oratio; sufficit tamen operi cui se parem credidit²⁸⁴.

Ja podem donar per acabats tots els judicis crítics relatius al poema d'Arat continguts en les obres de poetes. Hi ha, certament, d'altres testimonis poètics dels Fenòmens, com tindrem ocasió de veure una mica més avall; però no es tracta ja de veritables judicis literaris. Tan sols ens resta per examinar el present passatge de Quintilià i els dos del tractat Περὶ ὕψους que veurem a continuació.

Vot aquí, doncs, dos autors importants en l'àmbit de la crítica literària: en ells, precisament, tal vegada hom podria esperar trobar algun judici estilístic revelador sobre el poema arateu. Paradoxalment, és en aquestes dues obres dedicades específicament a l'anàlisi estilística on trobarem els judicis menys significatius a propòsit del nostre autor.

El breu comentari de Quintilià resulta veritablement coherent amb l'orientació general de la seva obra. El seu ideal, que dóna la mateixa importància a la formació retòrica que a la condició moral de l'individu, és un dels

---

284. Segons edició de J. Cousin, París 1979.

exemples més clars de la grauitas romana. Aquesta consideració, d'antuvi, ja ens pot indicar la distància que separa el criteri estètic d'aquest autor del d'un poeta de les característiques d'Arat. Fàcilment, hom percep l'abisme que hi ha entre les subtils arts de la poesia alexandrina, amb el refinament, amb l'enjogassament, profund i lleuger alhora, que les caracteritza, i la forma d'eloqüència propugnada per Quintilià, que, al capdavant, pretén dotar el discurs de la màxima efectivitat.

Però el judici sobre Arat resulta perfectament entenedor, sobretot si tenim present que el model retòric fonamental de la Institutio oratoria és Ciceró. Gairebé tota aquesta obra s'entén com un intent de revalorització de l'oratorïa ciceroniana, per reacció contra les tendències del seu temps. No és estrany, doncs, que el retret que Quintilià fa als Fenòmens sembli basat en la comparació d'aquest poema amb la seva versió ciceroniana, els Aratea. Així mateix és com ho ha entès J. Soubiran²⁸⁵:

"Cicéron fut également sensible à un défaut que Quintilien (X 1, 55) décéléra lui aussi chez Aratos: Arati materia motu caret etc. Ce mouvement, cette passion, ces personnages, Cicéron s'efforça de les introduire en donnant vie aux figures légendaires des constellations. Car ces figures ne son pas forcément figées: elles jouent au ciel de véritables scènes, qu'il suffit d'animer.

---

285. Op. cit., p. 92 s.

(...) Car l'esprit dans lequel Cicéron a travaillé est désormais bien clair. Renonçant à rendre ce qui faisait le charme d'Aratos, une sobriété raffinée, un vocabulaire rare et recherché dont la poésie latine n'avait pas et n'eut jamais l'équivalent, se souciant peu, au surplus, d'exactitude scientifique, il a voulu donner à sa traduction les couleurs propres de la poésie romaine dont Ennius épique et tragique fournissait le modèle: richesse --quelquefois excessive-- des éléments descriptifs, tendance au grandiose et au pathétique."

Res no podia, efectivament, resultar tan allunyat del gust de Quintilià com la contenció expressiva dels Fenòmens; el rar artifici d'aquells versos devia resultar-li, probablement, frívol, i bona part de la seva essència, impenetrable. Així, precisament quan Quintilià s'està ocupant del comentari dels poetes grecs i llatins des del punt de vista de la didàctica, el prestigi d'aquell poema com a obra del gènere didàctic havia de semblar-li injustificat. Inevitablement, sens dubte, havia de veure aquell poema a través de la traducció del seu admirat model; de manera que el seu judici sembla formular-se en virtut d'una comparació entre ambdós. La concessió continguda en la última frase (sufficit tamen operi cui se parem credit) sembla, d'altra banda, voler justificar la fama que des de sempre havia acompanyat aquella obra, i, especialment, el fet que Ciceró li dedicés la seva atenció. Fins a quin punt Quintilià sembla seguir d'aprop les idees del seu model, potser ho indica la coincidència a esmentar plegats Arat

i Nicandre tant ell com Ciceró. Ja hem transcrit el passatge ciceronià en què aquests dos autors són citats com exemples de poetes no especialment entesos en les matèries de llurs obres. Nicandre és objecte de comentari per part de Quintilià immediatament després d'Arat. L'esmentada última frase sobre Arat podria interpretar-se en aquest context precisament: hom li concedeix, doncs, l'haver estat capaç de fer un poema astronòmic; res més.

En el fons, probablement, Arat ja només era per a Quintilià --que fàcilment imaginarem com a mestre de retòrica ben proveït de dicta illustres-- un tòpic, el poeta del qual hom recordava tan sols alguns versos. Poc abans en trobem una prova ben clara, quan l'autor parafraseja el vers més famós dels Fenòmens²⁸⁶:

igitur, ut Aratus ab Ioue incipiendum putat,
ita nos rite cœpturi ab Homero uidemur. hic enim, quem
ad modum ex Oceano dicit ipse amnium fontiumque
cursus initium capere, omnibus eloquentiæ partibus
exemplum et ortum dedit. hunc nemo in magnis rebus
sublimitate, in paruis proprietate superauerit.

---

286. Inst. orat., X 1, 46.

1.1 10 Απονυμι Περὶ ὕψους

a) X 5-6:

ὁ δὲ Ὅμηρος πῶς; ἐν γὰρ ἀπὸ πολλῶν λεγέσθω·

ἐν δ' ἔπσο', ὡς ὅτε κῦμα θεῆ ἐν νηὶ πέσῃσι
λάβρον ὑπαὶ νεφέων ἀνεμωτρφές, ἡ δέ τε πᾶσα
ἄχνη ὑπεκρύφθη, ἀνέμοιο δὲ δεινὸς ἀήτης
ἰστίῳ ἐμβρέμεται, τρομέουσι δέ τε φρένα ναῦται
δειδιότες· τυτθὸν γὰρ ὑπέκ θανάτοιο φέρονται²⁸⁷.

ἐπεχείρησε καὶ ὁ Ἄρατος τὸ αὐτὸ τοῦτο μετενεγκεῖν,

ὀλίγον δὲ διὰ ξύλον αἰδ' ἐρύκει²⁸⁸.

πλὴν μικρὸν αὐτὸ καὶ γλαφυρὸν ἐποίησεν ἀντὶ φοβεροῦ· ἐτι δὲ παρώρισε τὸν κίνδυνον εἰπὼν ἑξήκων αἰδ' ἐρύκει". οὐκοῦν ἀπείργει. ὁ δὲ ποιητὴς οὐκ εἰς ἄπαξ παρορίζει τὸ δεινὸν, ἀλλὰ τοὺς ἀεὶ καὶ μόνον οὐχὶ κατὰ πᾶν κῦμα ἀπολλυμένους εἰκονογραφεῖ. καὶ μὴν τὰς προθέσεις ἀσυνθέτους οὔσας συναναγκάσας παρὰ φύσιν καὶ εἰς ἀλλήλας συμβιασάμενος, <ὑπέκ θανάτοιο> τῷ μὲν συνεμπίπτοντι πάθει τὸ ἔπος ὁμοίως ἐβασάνισε, τῇ δὲ τοῦ ἔπους συνθλίψει τὸ πάθος ἄκρως ἀπεπλάσατο καὶ μόνον οὐκ ἐνετύπωσε τῇ λέξει τοῦ κινδύνου τὸ ἰδίωμα "ὑπέκ θανάτοιο φέρονται".

---

287. Π. XV 624-628.

288. Rhæn. 299.

b) XXVI 1-2:

ἐναγώνιος δ' ὁμοίως καὶ ἡ τῶν προσώπων ἀντιμετάθεσις,
<καὶ> πολλάκις ἐν μέσοις τοῖς κινδύνοις ποιούσα τὸν ἀκροατὴν δοκεῖν
στρέφασθαι·

φαίης κ' ἀκυῆτας καὶ ἀτειρέας...

ἄντισθ' ἐν πολέμῳ ὡς ἐσσυμένως ἐμάχοντο²⁸⁹.

καὶ ὁ Ἄρατος:

μὴ κείνω ἐνὶ μηνὶ περικλύζοιο θαλάσση²⁹⁰.

Ἐλέ που καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἄπο δὲ Ἐλεφαντίνης πόλεως ἄνω πλεύσαι,
καὶ ἔπειτα ἀφίξη ἐς πεδῖον λεῖτον· διεξελθὼν δὲ τοῦτο τὸ χωρίον αὐθις
εἰς ἕτερον πλοῖον ἐμβὰς πλεύσαι δύο ἡμέρας, ἔπειτα ἦξει ἐς πόλιν
μεγάλην, ἧ ὄνομα Μερόη· ὁρᾶς, ὦ ἑταῖρε, ὡς παραλαβὼν σου τὴν
ψυχὴν διὰ τῶν τόπων ἄγει τὴν ἀκοὴν ὅψιν ποιῶν; πάντας δὲ τὰ τοιαῦτα
πρὸς αὐτὰ ἀπερειδόμενα τὰ πρόσωπα ἐπ' αὐτῶν ἴσθησι τὸν ἀκροατὴν
τῶν ἐνεργουμένων.

El primer dels recursos estilístics consignats per l'anònim autor del tractat Περὶ ὕψους com a dispensador d'elevació literària és l'"acumulació". L'habilitat en la selecció i combinació d'elements poètics suggerents és exemplificada per

---

289. *Il.* 697 s.

290. *Phoen.* 287.

la famosíssima oda de Safo que coneixem precisament gràcies a aquest passatge²⁹¹. I el mateix efecte s'atribueix al passatge iliàdic de la tempesta, amb què hem iniciat aquí la primera de les dues cites en què és esmentat Arat. En contraposició, com exemples poc reeixits, l'autor transcriu dos passatges més: el primer pertany a l'Arimaspea²⁹², i el segon és el vers 299 dels Fenòmens. Ambdós són considerats inferiors al passatge homèric, perquè, segons el tractadista, no produeixen com aquell l'efecte que es proposen, és a dir, transmetre l'espant que experimenta el mariner quan la nau és a punt de naufragar.

Crida l'atenció l'elecció, per part de l'anònim autor, de dos passatges tan poc adients per als seus propòsits. Perquè, certament, ni l'un ni l'altre no són escenes de naufragi; ni l'un ni l'altre no imiten el passatge homèric ni volen produir el mateix efecte que aquell. El fragment de l'Arimaspea, que ha estat objecte d'interpretacions molt diverses²⁹³, es deixa entendre, també, simplement com una descripció de la dura vida dels navegants. Així mateix, el passatge dels Fenòmens tampoc

---

291. Frg. 31 L-P: φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν κτλ.

292. Aristeas Proconnesius, frg. V, Poetae epici graeci, II, Bernabé:

θαῦμ' ἡμῖν καὶ τοῦτο μέγα φροσὶν ἡμετέρῃσιν.
 ἄνδρες ὕδωρ ναίουσιν ἀπὸ χθονὸς ἐν πελάγεσσι·
 δύστηνοὶ τινὲς εἰσιν, ἔχουσι γὰρ ἔργα πονηρὰ·
 ὄμματ' ἐν ἄστροισι, ψυχὴν δ' ἐνὶ πόντῳ ἔχουσιν.
 ἧ που πολλὰ θεοῖσι φίλας ἀνὰ χεῖρας ἔχοντες
 εὐχονται σπλάγχνοισι κακῶς ἀναβαλλομένοισι.

293. Ja, en primer lloc, la seva atribució a aquesta obra és bastant dubtosa. Vegi's J. D. P. Bolton, Aristeas of Proconnesus, Oxford 1962, p. 99 ss.

no descriu una tempesta, sinó que evoca la perillositat de la navegació: fidel a la inspiració hesiòica del seu poema, Arat fa d'aquest tema, efectivament, una imatge recurrent, de manera que mitjançant el tòpic negatiu de la navegació el poeta evoca constantment els Treballs.

El vers 299 del poema arateu és, evidentment, un eco de Iliada XV 624, i el sentit d'ambdós és molt semblant; però, a part d'això, els passatges que contenen aquests versos no descriuen el mateix. Per això, la comparació subsegüent que l'autor estableix entre els versos homèrics i el vers arateu resulta tan extremadament artificiosa. Fa la impressió, veritablement, que l'autor anònim ha recorregut al vers dels Fenòmens sense considerar el passatge de què forma part, com si hagués actuat de forma atzarosa i precipitada.

O potser no fos tan casual que, a propòsit del vers homèric Il. XV 628, hom recordés el 299 d'Arat. Perquè hi ha alguns indicis de que aquest darrer devia ser un vers força conegut.

Es citat, efectivament, en els escolis a l'esmentat vers iliàdic, com a expressió sinònima de la d'Homer²⁹⁴. Precisament una anècdota atribuïda a l'enginyós rei escita Anacarsis, recollida també entre els escolis a aquest vers, mostra fins a quin punt hom l'interpretava exactament igual que el vers d'Arat, a despit de la rebuscada argumentació de l'autor del Περὶ ὕψους:

---

294. Vegi's Scholia graeca in Homeri Iliadem, rec. H. Erbse, Berlín 1975, p. 131 s.: καὶ "Ἀρατος ὀλίγον δὲ διὰ ξύλον".

πρῶτος δὲ εἶπε τὸ Ἀνακarsiίδος τοῦ Σκύθου, ὃς ἐρόμενός τινα τῶν ναυτῶν, πόσον ἀπέχουεν τοῦ ὕδατος, καὶ μαθὼν ὡς τέσσαρας δακτύλους τοσοῦτόν φησι καὶ τοῦ θανάτου.

També un vers d'Apol·loni de Rodas pot ser adduït amb seguretat com a reminiscència del vers arateu. El poeta descriu, en la mort de Mopsus, la celeritat amb què actua el verí de la serp:

ἀλλὰ μὲν ᾧ τὰ πρῶτα μελάγχμιον ἰὼν ἐνείη
ζώντων, ὅσα γὰρ φρέσβιος ἔμπνοα βόσκει,
οὐδ' ὀπόσον πήχυιον εἰς Ἄϊδα γίγνεται οἴμος,
οὐδ' εἰ Παϊήων, εἰ μοι θέμις ἀμφαδὼν εἰπεῖν,
φαρμάσσοι, ὅτε μῶνον ἐνιχρίμψῃσιν ὄδοῦσιν²⁹⁵.

Així mateix, hom reconeix l'eco de l'expressió aratea en dos versos de Quint d'Esmirna. El primer forma part del passatge en què Neoptòlem, que es disposa a participar en l'ambaixada a Esciros, és advertit pel seu avi Licomedes contra els perills de la navegació:

ἔ τέκος ὄβριμόθυμον ἐῷ πατρὶ κάρτος εἰκίως,
οἶδ' ὅτι καρτερός ἐσσι καὶ ὄβριμος· ἀλλ' ἄρα καὶ ὡς
καὶ πόλεμον δαίδοικα πικρὸν καὶ κῦμα θαλάσσης

---

295. Διγ. IV 1508-12.

ἀσυγάλον ναῦται γὰρ ἀεὶ σχεδὸν εἰσὶν ὀλέθρου²⁹⁶.

De la inspiració aratea del vers 297 sembla donar-ne testimoni el passatge següent (versos 298-304), que conté, en la relació de constel·lacions que indiquen l'arribada del mal temps per a la navegació, evidents reminiscències dels Fenòmens.

El segon vers està contingut en una de les imaginatives comparacions del poema, un símil a propòsit de la llestesa de Polites en esquivar una fletxa llançada per Meríones:

ὡς δ' ὄθ' ἄλός κατα πόντον ἐπιγυμένης νεὸς οὐρῶ
ναύτης παιπαλοσσαν ἰδὼν ἐπὶ χεύματι πέτρην
νῆα παρατρέψῃ ἀκλιμένος ἔξυπαλύξαι
χειρὶ παρακλίνας οἴκον, ἦχί εἰ θυμὸς
ὀτρύνει, τυτθὴ δὲ βίη μέγα πῆμ' ἀπερύκει
ὡς ἄρ' ὃ γε προῖδων ὀλοὸν βέλος ἔκφυγε πότμον²⁹⁷.

Sembla, doncs, que el vers d'Arat s'havia fet relativament famós, i que era especialment recordat en passatges relatius als perills del mar, com en els dos de Quint que citem. No és improbable, per tant, que aquest mateix vers vingués al record de l'autor del tractat Περὶ ὕψους, a propòsit del vers de la Iliada que Arat precisament evoca.

---

296. Posthom, VII 294-297, ed. F. Vian, La suite d'Homère, París 1966.

297. Ibid. VIII 414-419.

El segon passatge en què l'autor anònim cita el nom d'Arat es refereix al recurs estilístic del canvi de persona, i, més exactament, a l'ús de la segona persona. Curiosament, els versos homèrics amb què il·lustra aquest procediment corresponen també al llibre XV de la Iliada, uns cinquanta versos més endavant del passatge que abans hem citat. En el poema arateu, aquest recurs és, certament, freqüent²⁹⁸ Per això crida també l'atenció que el vers dels Fenòmens citat igualment com exemple d'aquest procediment sigui tan pròxim (dotze versos anterior) a l'altre vers citat d'aquest poema.

Tal vegada, doncs, calgui pensar, amb alguns comentaristes²⁹⁹ que s'entreu aquí l'ús, per part de l'autor del tractat, d'alguna obra perduda que s'ocupés de la comparació entre Homer i Arat. La controvèrsia, de què els escolis i les Vitæ es fan eco repetidament, sobre si els Fenòmens són una imitació d'Homer o d'Hesíode, pot sustentar aquesta hipòtesi.

Aquest dos passatges no permeten, malauradament, més conclusions sobre l'opinió que l'autor del Περὶ ὕψους pogués tenir del poema arateu. Però potser el segon passatge permeti encara una última apreciació, a saber, que l'anònim autor valorés positivament aquells llocs en què Arat li pogués resultar un reflex el més fidel possible de la grandesa del seu admirat Homer.

Es força probable, en fi, que l'autor considerés la

---

298. Vegi's M. Pendergraft, Aratus as a Poetic Craftsman, p. 29.

299. Així A. Rostagni en la seva edició, Milà 1945, ad loc.

poesia alexandrina en general com inferior a Homer i als grans poetes arcaics i clàssics; que apreciés en ells la cuidada factura i l'habilitat imitativa, però que els trobés mancats d'aquell ardor impetuós que reiteradament pondera, en Homer, en Demòstenes, com a constitutiu de la més excelsa grandesa literària. En aquest sentit, no és difícil fer extensiu a Arat el judici manifestat a propòsit d'Apolloni, Teòcrit o, encara potser més, del poema astronòmic d'Eratòstenes³⁰⁰.

ἐπίτοιγε καὶ ἄπρωτος ὁ Ἀπολλώνιος ἐν τοῖς
Ἀργοναύταις ποιητής, κἀν τοῖς βουκολικοῖς πλὴν ὀλίγων τῶν ἔωθεν
ὁ Θεόκριτος ἐπιτυχέστατος· ἄρ' οὖν Ὅμηρος ἂν μᾶλλον ἢ Ἀπολλώνιος
ἐθέλοις γενέσθαι; τί δέ; Ἐρατοσθένης ἐν τῇ Ἐριγόνῃ (διὰ πάντων γὰρ
ἀμώμητων το ποιη.ιάτιον) Ἀρχιλόχου πολλὰ καὶ ἀνοικονόμητα
παρασύροντος, κἀκε. νης τῆς ἐκβολῆς τοῦ δαμονίου πνεύματος ἦν ὑπὸ
νόμον τάξαι δύσκολον, ἄρα δὴ μείζων ποιητής;

Vet aquí, finalment, encara, que la imatge amb què l'autor d'aquest tractat resumeix en més d'un lloc el seu ideal de grandesa literària, és a saber, el corrent tumultuós d'un riu, resulta antitètic justament de la imatge callimaquea de la poesia. Així, en parlar del nombre adequat de metàfores que es poden utilitzar:

---

300. XXXIII 4-5.

ὁ γὰρ Δημοσθένης ὄρος καὶ τῶν τοιούτων· ὁ τῆς χρείας
δὲ καιρὸς, ἔνθα τὰ πέθη χειμάρρου δίκην ἐλεύνεται καὶ τὴν
πολυπλήθειαν αὐτῶν ὡς ἀναγκαίαν ἐνταῦθα συνφέρειται³⁰¹.

En la seva formulació més àmplia, a més, és difícil
sostreure's a la impressió que aquesta imatge e- contraposa
conscientment a la de Cal·límac:

ἔνθεν φυσικῶς πως ἀγόμενοι μὰ Δί' οὐ τὰ μικρὰ ρεῖθρα
θαυμάζομεν, εἰ καὶ διουγῆ καὶ χρήσιμα, ἀλλὰ τὸν Νεῖλον καὶ Ἰστρον
ἢ Ῥῆνον, πολὺ δ' ἔτι μᾶλλον τὸν Ὠκεανόν³⁰².

---

301. XXXII 1.

302. XXXV 4.

1.1.11 C. Plini Cæcili Secundi

Epistularum V 6, 41-44:

uitassem iam dudum ne uiderer argutior, nisi proposuissem omnes angulos tecum epistula circumire. neque enim uerebar ne laboriosum esset legenti tibi, quod uisenti non fuisset, præsertim cum interquiescere, si liberet, depositaque epistula quasi residere sæpius posses. præterea indulsi amori meo; amo enim, quæ maxima ex parte ipse incohæui aut incohata percolui. in summa (cur enim non aperiam tibi uel iudicium meum uel errorem?) primum ego officium scriptoris existimo, titulum suum legat atque identidem interroget se quid cœperit scribere, sciatque si materiæ immoratur non esse longum, longissimum si aliquid accersit atque attrahit. uides quot uersibus Homerus, quot Vergilius arma hic Æneæ Achillis ille describat; breuis tamen uterque est quia facit quod instituit. uides ut Aratus minutissima etiam sidera consecetur et colligat; modum tamen seruat. non enim excursus hic eius, sed opus ipsum est. similiter nos ut 'parua magnis', cum totam uillam oculis tuis subicere conamur, si nihil inductum et quasi deuium loquimur, non epistula quæ describit sed uilla quæ

describitur magna est³⁰³.

Per tal de dissipar els temors del seu amic Domici Apol·linar en el sentit que no hagi decidit passar l'estiu en un lloc massa insalubre, Plini li escriu aquesta carta en què descriu la contrada i la villa en qüestió, tenint cura d'elogiar-ne fins als menors detalls. La minuciosa descripció és motiu de l'excurs final, que transcrivim. L'autor se sent obligat a justificar la inusual llargada de la seva carta --la més llarga, certament, de totes les seves--: tota obra ha de guardar la deguda proporció amb l'assumpte que es proposi tractar.

L'al·lusió a Arat, a despit de la seva brevetat i superficialitat, no està mancada de significació. Els Fenòmens es presenten a la ment de Plini com a exemple d'ècfrasi, comparable als famosos episodis, a la Iliada i a l'Eneida, de la descripció de les armes dels respectius protagonistes. Arat, doncs, és considerat digne de figurar al costat d'Homer i de Virgili, en virtut de l'equilibri proporcional entre l'envergadura del seu poema i l'assumpte del mateix. Així com l'obra d'Arat, en la seva justesa expressiva, és un reflex fidel del cel estelat, constituït per menudíssimes estrelles, la carta de Plini ha esdevingut llarga perquè descriu fidelment, també, la villa on estiuja el seu autor.

La contenció expressiva d'Arat, la seva refinada sobrietat troben, doncs, en aquest símil d'ocasió, un inesperat

---

303. Segons edició de R. A. B. Mynors, Oxford 1982 (reimpr.).

valedor. L'apreciació de Plini contrasta, per tant, amb el judici de Quintilià, que trobava a faltar en els Fenòmens, com hem vist, moviment, acció de personatges i, en definitiva, passió; i contrasta amb l'actitud de Ciceró, que s'aplica, en certa manera, a la tasca de dotar la seva versió del poema arateu d'aquestes mancances.

1.2 Altres testimonis

Fins aquí hem anat comentat tots els testimonis antics d'Arat que impliquen, de forma més o menys explícita, en major o menor mesura, un judici literari sobre els Fenòmens, una opinió més o menys clara, més o menys completa sobre el mèrit poètic que en cada cas hom atribueix a aquesta obra.

Hi ha, encara, una sèrie d'altres testimonis desprovistos d'aquest caràcter crític: en ells la figura d'Arat o la temàtica del seu poema són evocats sense cap connotació literària. Però alguns d'ells poden ajudar a completar la imatge que del nostre poeta s'havien fet els antics, perquè reflecteixen la idea que d'ell es tenia en èpoques diverses i en ambients lleugerament diferents.

La relació que presentem no és exhaustiva: hem seleccionat els que, per a la finalitat que acabem de descriure, hem cregut més significatius d'entre els que coneixíem.

1.2.1 Philodemi

Ἄντικράτης ἦδει τὰ σφαιρικὰ μᾶλλον Ἀράτου
πολλῶ, τὴν ἰδίην δ' οὐκ ἐνόει γένεσιν·
διστέλειν γὰρ ἔφη πότερ' ἐν Κριῶ γενένηται·
ἢ Διδύμοις ἢ τοῖς Ἰχθύσιν ἀμφοτέροις.
εὐρηται δὲ σαφῶς ἐν τοῖς τρισί· καὶ γὰρ ὀχρυτής
καὶ μῦθος μαλακός τ' ἐστὶ καὶ ὀσοφάγος.

Anthol. Pal. XI 318.

*****

2 τὴν δ' ἰδίην οὐκ codex Planudeus // 6 μαλακῶς ἐστὶ codex
Palatinus.

El famós Filodem, compatriota de Meleagre i contemporani de Ciceró, divulgador, a Roma, de la filosofia grega i reputat poeta eròtic, presenta en aquest epigrama burlesc sobre un astrònom, amb obscures i --sens dubte-- obscenes al·lusions, un exemple de la freqüent confusió entre astronomia i astrologia en aquesta època: amb el nom d'Arat s'al·ludeix al mateix temps a l'una i a l'altra, com en el passatge del Satiricó que citem més avall. O tal vegada calgui entendre l'expressió ἦδει μᾶλλον πολλῶ en el sentit que l'astrònom-astroleg Antícrates té un coneixement de les constel·lacions molt superior al d'Arat, que és tan sols astrònom. Sigui com sigui,

l'epigrama testimonieja, com observa M. L. Amerio³⁰⁴, que el poema d'Arat, objecte d'elogis, paròdies, comentaris i reproduccions artístiques, gaudia d'una fama extraordinària.

---

304 L'elogio di Arato..., p. 114, n. 12.

1.2.2 Antipatris Thessalonicensis

Θειογένης Περίωνι τὰ τεχνήεντα κύπελλα
πέμπει· χωροῦμεν δ' οὐρανὸν ἀμφοτέρω·
δοιὰ γὰρ ἐκ σφαιρῆς τετυμήμεθα, καὶ τὸ μὲν ἡμῶν
τοὺς νοτίους, τὸ δ' ἔχει τρίτω τὰν Βορέη.
ἀλλὰ σὺ μηκέτ' ἄρητον ἐπίβλεπε· δισοῶ γὰρ ἀμφοῖν
μέτρα πῶν ἄθροι πάντα τὰ Φαινόμενα.

Anthol. Pal. IX 541.

*****

4 τὸν codex Planudeus: τὰ Palatinus // 5 ἄρητον Pal.: ἐς ἄρκτον
Plan. / δισοῶ γὰρ Pal.: δοιὰ δ' ἐν Plan.

Atès que la representació de les constel·lacions devia ser un motiu habitual en la decoració de copes --i la forma d'aquestes, sens dubte, hi convidava--, també entre els poetes esdevingué un tòpic aquest assumpte, com ho proven els epigramas A. P. IX 355 i 822. D'altra banda, la combinació enginyosa de la temàtica astronòmica i el to simposíac apareix en aquest epigrama d'Antípatre i en l'Anacreòntica IV.

τὸν ἄργυρον τορσῶν
Ἥφαιστὲ μοι ποίησον
πανοπλίαν μὲν οὐχί·
τί γὰρ μάχαιοι καμοί·
ποτήριον δὲ κοῖλον,
ὅσον δύνη, βαθύνας.

ποίει δέ μοι κατ' αὐτοῦ
 μήτ' ἄστρο μήτ' Ἀμαξεν,
 μὴ στυγνὸν Ἰρίωνα·
 τί Πλειάδων μέλει μοι;
 τί γὰρ καλοῦ Βοώτου;
 ποίησον ἀμπέλους μοι
 καὶ βότρυας κατ' αὐτῶν
 καὶ μαινάδας τρυγώσας,
 ποίει δὲ ληνὸν οἴνου
 ληνοβάτας πατοῦντας,
 τοὺς σατύρους γελῶντας
 καὶ χρυσοῦς τοὺς Ἔρωτας
 καὶ Κυθήρην γελῶσαν
 ὁμοῦ καλῶ Λυαίῳ,
 Ἔρωτα κάφροδίτην³⁰⁵.

També Virgili combina els raïms i pàmpols amb les figures de dos astrònoms, en la descripció de les copes que hem comentat més amunt: i precisament allà hem suggerit la identificació de l'astrònom anònim amb Arat³⁰⁶. Però el to dels seus versos, naturalment, és ben diferent del de l'epigrama d'Antípatre o del de l'Anacreòntica. Tanmateix, ens crida l'atenció la gran semblança que s'observa entre dues expressions, de Virgili i de l'epigrama, respectivament, referides a les copes: cælatum opus (vers 37) i τρυγῆεντε κύπελλα (vers 1). La

305. Ed. de M. Briosc, Madrid 1981.

306. Ecl. III 36-43. Vegi's més amunt pàgs. 96-99.

descripció d'aquests delicats objectes artísticament treballats, fruit de la labor lenta i minuciosa d'artífexs virtuoses, resulta també una imatge extremadament adequada per a referir-se al tipus de poesia que és l'obra d'Art: com si hi hagués una exacta correspondència entre l'excel·lent factura de les copes i la dels versos del poeta representat o al·ludit en aquestes.

1.2.3 Stratonis Sardiani

ἔκ Διὸς ἀρχαίκοθα, καθὼς εἶρηκεν Ἄρατος·
ἡμῖν δ', ὦ Μοῦσαι, σήμερον οὐκ ἔνοχλῶ.
εἰ γὰρ ἐγὼ παιδάς τε φιλῶ καὶ παισὶν ὀμιλῶ,
τοῦτο τί πρὸς Μούσας τὰς Ἑλικωνιάδας;

Anthol. Pal. XII 1.

L'incipit dels Fenòmens esdevingué proverbial, com ho proven el gran nombre d'autors, grecs i llatins, que empen l'expressió³⁰⁷. Ara bé, els editors i els comentaristes a penes han parat esment en l'epigrama que recollim aquí, peça inicial de la col·lecció d'Estrató. I, tanmateix, ni està mancat de gràcia ni, des del punt de vista dels estudis arateus, no li falta interès. Perquè, efectivament, el poeta treu partit no únicament de l'incipit arateu, sinó de tot el proemi de l'obra: la gràcia de l'epigrama no és tant la repetició de la fórmula en què tothom reconeix ja el tòpic d'un començament solemne, com el rebuig a continuar aquesta invocació formular amb la salutació a les Muses, com en el proemi dels Fenòmens, amb l'exagerat pretext que el poeta defuig tot el que sigui femení.

---

307. Vegi's una relació força completa en M. Fantuzzi, «Ἐκ Διὸς ἀρχαίκοθα: Arat. Phæn. I e Theocr. XVII 1», MD V 1980, p. 165 s. Sobre el lloc que el proemi dels Fenòmens ocupa en la tradició de la invocació inicial a la divinitat, des de l'antiguitat pagana fins a les esglésies medievals grega i llatina, vegi's I. Opelt, «In Gottes Namen beginnen», Romanobarbarica I 1976, 181-194.

1.2.4 M. Terenti Varronis

E Saturarum menippearum reliquis fragmenta VI,
VII, VIII (Riese³⁰⁸) in titulum ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ relata:

VI

ut sidera cœli
dium circum terram atque axem
quæ uoluntur motu orbito.

VII

candens corpore
Taurus triso lumine lunæ.

VIII

non subsilies ac plaudes et ab Arato posces
astricam coronam? quid enim hoc mirius?

De la seqüència d'aquests tres fragments se'n dedueix amb claredat que l'al·lusió a Arat és feta en referència a la seva condició d'astrònom. Els dos fragments de la descripció, de què es fa burla irònicament en el tercer, no semblen, en efecte, tenir cap implicació astrològica, i fins i tot no fóra

---

308. A. Riese, M. Terenti Varronis Saturarum Menippearum Reliquia, Hildesheim 1971 (= Leipzig 1865).

impossible concedir-los una certa inspiracio aratea³⁰⁹.

---

309. El primer fragment es pot posar en relació amb Phan. 19-23 (descripció de l'eix), i el segon amb 172-174 (Taure i les Híades).

1.2.5 Petronii Arbitri

Satiricon XXXIX, 5-XL, 1³¹⁰

«cœlus hic, in quo duodecim dii habitant, in totidem se figuras conuertit, et modo fit aries: itaque quisquis nascitur illo signo multa pecora habet, multum lanæ, caput præterea Jurum, frontem expudoratam cornum acutum; plurimi hoc signo scolastici nascuntur et arietilli».

laudamus urbanitatem mathematici; itaque adiecit: «deinde totus cœlus taurulus fit: itaque tunc calcitrosi nascuntur et bubulci et qui se ipsi pascunt. in geminis autem nascuntur bigæ et boues et coler et qui utrosque parietes linunt. in cancro ego natus sum: ideo multis pedibus sto, et in mari et in terra multa possideo; nam cancer et hoc et illoc quadrat: et ideo iam dudum nihil super illum posui, ne genesim meam premerem. in leone cataphagæ nascuntur et imperiosi. in uirgine mulieres et fugitiui et compediti. in libra leniones et unguentarii et quicumque aliquid expedunt. in scorpione uenænarum et percussores. in sagittario strabonas, qui holera spectant, lardum tollunt. in capricorno ærumnosi, quibus præ mala sua cornua nascuntur. in aquario copones et cucurbitæ. in piscibus obsonatores et rhetores. sic orbis uertitur tanquam mola, et semper aliquid mali facit, ut homines aut nascantur aut pereant. quod autem in medio cœspitem uidetis et super cœspitem fauum, nihil sine ratione

---

310. Ed. M.C. Díaz y Díaz, Barcelona 1968.

facio: terra mater est in medio quasi ouum corrotundata, et omnia bona in se habet tanquam fauus».

«sophos!» uniuersi clamamus et sublati manibus ad camaram iuramus Hip, archum Aratumque comperandos illi homines non fuisse.

A propòsit de la confusió entre astronomia i astrologia en aquest passatge, probablement té raó Díaz y Díaz, que l'atribueix al "evidente tono irónico y burlesco que da Encolpio a su narración"³¹¹. Però aquesta confusió era molt habitual³¹², i aquí mateix hem citat l'epigrama de Filodem, que al·ludeix també a Arat en termes d'astrologia amb expressions no menys grolleres que algunes de les del passatge de Petroni.

Més significativa pot resultar la menció d'Arat i d'Hiparc plegats, és a dir, del poeta i del seu rigorosíssim comentarista. El contrast amb les desbarrades teories astrològiques i les plagasitats d'Encolpió resulta així encara més acusat; però, d'altra banda, denota un bon coneixement de la qüestió aratea.

---

311. *Op. cit.*, p. 54, n. 1.

312. El mateix Díaz y Díaz cita en aquest sentit l'obra de Manili.

1.2.6 Pomponii Melae

De Chorographia I 71

deinde urbs est olim a Rhodiis Argivisque, post
piratis Pompeio assignante possessa, nunc Pompeiopolis tunc
Soloe. iuxta, in paruo tumulo, Arati poetae monumentum ideo
referendum quia ignotum quam ob causam, iacta in id saxa
dissiliunt³¹³.

Es difícil interpretar aquesta estranya anècdota.
¿Es refereix simplement a alguna creença relacionada amb la
dureza d'un determinat material? ¿O es tracta d'una tradició,
antiga o recent, associada a la persona d'Arat, a la seva obra, al
seu nom?³¹⁴ Caldria un estudi comparatiu d'altres passatges
d'aquesta obra i d'altres obres semblants abans de decidir si la
notícia pot ser un eco d'antigues tradicions sobre el poeta³¹⁵.

---

313. Ed. A. Silberman, París 1988.

314. Sobre el doble significat dels termes derivats
de *apá* (maledicció / benedicció), vegi's E. Fernández-Galiano,
Léxico de los Himnos de Calímaco, Madrid 1981-1984, s.u.
ἀπρός. Vegi's també les burles amb el nom del poeta en els dos
poemes citats més amunt (p. 29 s.).

315. D'altra banda, sobre la ciutat de Solos /
Pompeiópolis, en general, i en especial sobre la identificació
d'una tomba d'Arat per part d'un viatger del segle passat, i la
posterior receració de la descoberta, vegi's RE III A 1, cols.
935-938, s.u. Soloi.

1.3 Conclusions

El fet d'haver considerat aquests testimonis --poemes i parsatges, però també, sovint, l'entera obra de cada autor-- des d'una mateixa perspectiva ens ha permès de trobar interessants punts de contacte entre ells. Haver-los posat tots en relació amb els Fenòmens ha fet que, en alguns casos, uns testimonis ajudessin a la comprensió dels altres. Han aflorat també aspectes que altrament no haurien pres tanta importància, i que, en canvi, en aparèixer alhora en diversos autors, s'han revelat com a notòriament significatius.

La primera conclusió que es desprèn clarament d'aquest capítol és que la majoria dels testimonis antics es refereixen als Fenòmens en termes elogiosos, i que aquests elogis es refereixen a la qualitat poètica de l'obra. Resulta ben manifest, així mateix, en el judici d'aquells autors, que el poema arateu responia al plantejament poètic formulat en els seus principis generals per Cal·límac; alguns dels testimonis al·ludeixen explícitament, en referència als Fenòmens, a aquests principis, especialment a l'erudició i a l'elegant sobrietat.

Cal pensar també que una de les característiques essencials del poema arateu, l'al·lusivitat, és implícitament suggerida en molts dels esmentats testimonis, puix que el sentit de moltes de llurs referències a aquella obra es basteix precisament sobre el mateix recurs estilístic. Certament, es tracta d'un recurs àmpliament usat pels poetes hel·lenístics i romans; però cal reconèixer que en alguns casos les al·lusions

provenen d'Arat mateix. Això és el que hem cregut que succeïa amb l'al·lusió a la poesia mitjançant la referència al suport físic de la mateixa. És el cas, també, de les al·lusions i recreacions dels acròstics i la firma arateus, i de la silenciosa proclamació de la fama que el poeta espera aconseguir. El mateix es pot afirmar de la caracterització de la navegació com a metàfora de l'activitat poètica. I és, en definitiva, el que es pot dir també de les innumerables figures etimològiques, dels jocs de paraules i, en general, del recurs de l'al·lusivitat literària, que es nodreix del cabal inesgotable de la poesia antiga.

Però el que tots aquests testimonis fan palès, sobretot, --mitjançant l'èmfasi que poseu en l'aspecte poètic de l'obra elogiada i en els recursos estilístics que acabem d'esmentar-- és que la poesia és el centre d'interès primordial de tots ells. Per a nosaltres, aquesta apreciació ha constituït un dels principals indicis del que intentarem desenvolupar a la segona part d'aquest treball, és a dir, la consideració que el veritable assumpte dels Fenòmens és la poesia.

2 LA CRITICA MODERNA

2.0 Consideracions preliminars

Al llarg del nostre recorregut a través del autors antics hem tingut ocasió de citar la major part dels autors moderns que s'han ocupat d'Arat, i, en alguns casos, també de conèixer-ne amb més o menys detall l'opinió. Però convindrà, ara, fer un repàs més sistemàtic d'aquests cent anys de crítica moderna, tot resumint les aportacions més significatives a propòsit dels Fenòmens dutes a terme d'ençà de l'edició de Maass, el 1893.

La primera consideració que hom es fa davant aquest panorama bibliogràfic és que, efectivament, el poema d'Arat ha gaudit sempre d'una atenció escassa i molt secundària, i que, si no han faltat treballs de tipus erudit, en canvi l'aspecte poètic ha estat molt descuidat. L'esmentada edició finisecular no desvetllà, en aquest sentit, ni una sola monografia; l'edició de J. Martin, més de seixanta anys posterior a aquella, sembla haver propiciat alguns treballs renovadors que, encara ara, fan l'efecte de pioners que s'esforcen treballosament en presentar una imatge d'Arat que té una difícil competència en els poetes contemporanis seus.

Com succeeix sempre que es repassa un llarg període de la història de la crítica, el que d'antuvi es percep són els criteris i gustos amb què cada època ha judicat l'objecte en qüestió. En aquest sentit, l'evolució més recent dels estudis sobre poesia helenística sembla haver afectat també, encara que més tard i més lentament, la consideració del poema arateu.

2. 1 Principals comentaristes moderns

2.1.1 G. Kaibel, «Aratea», Hermes XXIX 1894, 82-123.

Aquest considerable treball és en gran part deutor de la prodigiosa labor de Maass, entre les obres del qual venia a intercalar-se³¹⁶, i al qual l'autor declarava amb franquesa el seu agraïment. Però tot i que Kaibel no s'allunya gaire de la freda erudició de Maass, i que no pretén portar a terme un estudi poètic dels Fenòmens, la seva aproximació denota una clara comprensió del poema i una brillant intuïció del camí per on havien de proseguir els estudis sobre aquesta obra:

"Über die Technik (...) will ich hier nicht reden, wie es überhaupt nicht meine Absicht war auf Arats Kunst näher einzugehen. Dazu sind sorgfältige und mühsame Einzeluntersuchungen nöthig, die sich nicht auf Arat allein beschränken dürfen, und zu ihnen wird verpflichtet sein wer einmal eine Geschichte oder eine Poetik der Alexandriner schreiben wird. Ich selbst wollte, wenigstens zu einem geringen Theil, das Gedicht Arats als Gedicht mir und vielleicht auch anderen erklären und

---

316. Exactament, entre l'edició, de 1893, precedida, l'any anterior, del conjunt d'estudis titulat també Aratea, i els Commentationum in Aratum reliquis, de 1898.

damit zugleich das Lob des Kallimachos verstehen lernen.
Ich sage mit ihm χαίρειτε λεπταὶ ῥήσις, Ἄρῃτου σύμβολον
ἀγρυπνίας.³¹⁷

Ja el plantejament del treball (I. Arat i Hesíode. II. Arat, Eudox, Vitruvi. III. Arat i Ps. Teofrast πρὸ σπουδίων.) demostra l'aguda perspiciàcia amb què, a partir de l'enorme i complex material aportat per Maass, l'autor aborda l'assumpte. La seva aportació, ara, es veu com un bon colofó a la gegantina tasca de Maass i com un prometedor començament per als estudis arateus, en un moment en què semblaven reprendre amb decidida empena. Com hem tingut ocasió d'assenyalar³¹⁸, cal comptar entre els mèrits d'aquest autor l'haver-se esforçat per comprendre l'elogi de Cal·límac³¹⁹, que, com veurem tot seguit, tants crítics intentaríen enfosquir i devaluar.

---

317. Pàg. 92.

318. Pàgs. 12 i 49.

319. L'article de Kaibel es clou amb un apèndix dedicat al seu epigrama, pàgs. 120-123.

2.1.2 G. Knaack, «Aratos», RE II 1, 1895, cols. 391-399; i Suppl. I 1903, col. 116.

Autor d'una breu, però interessant contribució a la interpretació de l'epigrama de Cal·límac³²⁰, Knaack ens ofereix l'estat de coses sobre els estudis arateus en el seu temps. En conseqüència, la major part de l'article i de la bibliografia citada s'ocupa d'aspectes biogràfics i de fonts, en un característic intent de sistematització de tot el material aportat pels comentaris antics. Des del punt de vista poètic, a penes trobem un parell d'observacions superficials --sobre la lleugeresa de l'estil i l'habilitat compositiva del poeta-- , que donen, tanmateix, un cert to favorable a l'autor³²¹. L'obra, en definitiva, és considerada com una extensa ècfrasi, a la qual dona sentit la part final del poema: és a dir, els Fenòmens són d'inspiració clarament estoïca. D'altra banda, malgrat les incorreccions lingüístiques que li són retretes, li és concedida la característica discreció alexandrina; com a versificador se'l considera correcte, "aber von der vollendeten Eleganz des Kallimachos noch weit entfernt."³²²

---

320. A «Analecta», Hermes XVIII 1883, p. 28 s. Ja citat anteriorment, pàg. 64.

321. En gran part, degut a una retòrica comparació provinent de l'article de Kaibel abans citat.

322. Col. 398, 32 s.

2.1.3 W. Schmid & O. Stählin, Wilhelm von Christ's Geschichte der griechischen Literatur, a "Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft", Múnic 1919, secc. 7, part II, vol. 1, 161-167.

Vet aquí una desqualificació de tota la poesia didàctica d'època alexandrina. De fet, ni tan sols Virgili no escaparia a l'avversió dels autors, si no fos que --segons creuen-- les Geòrgiques superen en elegància i finor tots els didàctics grecs. Ara bé, endebades cercarem en aquestes pàgines alguna frase que s'ocupi de la poesia pròpiament dita.

El principal retret adreçat a aquests poetes --per contrast no ja amb Hesíode, sinó especialment amb els eleates, amb Empèdocles, amb Cleantes o amb Lucreci-- és la "falta de convicció" que fa que llurs obres degenerin en simples compilacions sobre les que els autors exerciten llur fred virtuosisme. Pel que fa a Arst, la parcialitat d'aquest plantejament queda posada de manifest per la constatació, paradoxalment, d'una sincera inspiració estoica i, fins i tot, d'una autèntica creença en la màntica³²³.

La resta de consideracions recullen, amb un to més aviat advers, tots els tòpics de l'època sobre la falta d'unitat del poema, sobre les incorreccions lingüístiques degudes a males interpretacions d'Homer, sobre la factura antiquada del seu hexàmetre i sobre el seu estil senzill i fàcil. Podem dir que aquí quedava plantejada d'una estranya manera la qüestió aratea, puix

---

323. Pàg. 163.

que la crítica posterior havia d'anar capgirant gairebé tots aquests judicis negatius.

2.1.4 W. Kroll, «Lehrgedicht», RE XII 1925, cols. 1842-1858.

Però el punt extrem de la crítica adversa a Arat és aquest article de Kroll, on queda veritablement posada de manifest la deformació en els judicis a què aboquen els plantejaments massa parcials. Es tracta, en efecte, d'una crítica radicalment negativa, en què no es reconeix ni un sol mèrit al poema aratzeu, sinó que se li atribueixen incomputables defectes³²⁴. Els principals retrets contra l'autor dels Fenòmens es refereixen a la seva incompetència científica (i l'èxit del poema només s'explicaria pel retrocés experimentat per l'esperit científic de l'època), a la defectuosa unió de les dues parts de l'obra, al nul interès poètic. L'afany negatiu de l'autor esdevé gairebé grotesc, com en l'explicació de l'epigrama de Cal·límac: el poeta no vol dir que Arat sigui hesiòdic, sinó que no és homèric. En conseqüència la influència exercida per Arat --que el comentarista, naturalment, no pot negar-- és vista com la causa d'una autèntica degeneració en la història de la poesia:

"So vermacht Arat der Nachwelt die Wahl eines möglichst unpoetischen und dem eigenen Verständnis fernliegenden Stoffes und die Ermächtigung, ihn unter rücksichtsloser Ausnutzung der theoretisch

---

324. No ens ha estat possible accedir a la tesi de K. Schütze, Beiträge zum Verständnis der Phänomene Arats, Leipzig 1935, que contradia els punts de vista de Kroll.

denkbaren Mittel gegen jedes gesunde Sprachgefühl in Verse zu bringen. Seine Nachwirkung ist schon bei Apollonios stark, namentlich aber bei Nikander und den späteren Didaktikern wie Dionysios dem Periegeten, Manethou und Oppian und Epikern wie Nonnos.³²⁵

La inoportunitat d'aquests judicis posa de manifest, en primer lloc, el difícil artifici consistent en aplegar sota un mateix nom tota l'anomenada poesia didàctica, des d'Hesíode fins a Manili; però demostra, sobretot, que precisament un fenomen tan llarg i complex no pot ser abordat amb criteris estètics parcials.

---

325. Col. 1850, 43 ss.

2.1.5 U. von Wilamowitz-Möllendorf, Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos, Berlí 1924 (vol. I 200-205, vol. II 262-276).

Per contrast amb l'article de Kroll, les pàgines dedicades per Wilamowitz a Arat resulten plenes d'observacions assenyades i de judicis inspirats per una discreta simpatia.

El gran erudit alemany renova la constatació d'una mancança important a propòsit dels Fenòmens, a saber, un comentari poètic vers a vers. Per la seva part, en el volum segon d'aquesta obra, fa una notable contribució a l'exègesi del poema, aportant un minuciós comentari del proemi (versos 1-18), de l'episodi de la Verge (97-136) i de la descripció dels cercles (462-500). Es tracta, sobretot, d'observacions de crítica textual (amb no poques esmenes al text de Maass, introduïdes amb el característic to wilamowitzià), i d'interpretació de termes i passatges. La contundent erudició del gran filòleg deixa entreveure un cert apreci pel mèrit poètic dels Fenòmens, que procura distingir tant de l'artificiositat de l' Alexandra com del simple didactisme de Manili. Però els comentaris estilístics no deixen de ser escassos i tímids. En valora la concisió i claredat, i no dubta en reconèixer-li la subtiless que Cal·límac li concedia; però repeteix obsessivament el que no pot ser entès més que com una recriminació, a saber, que, mancat de fantasia inventiva, el poeta no sabé adornar adequadament la seva obra amb els excursus mítics que l'assumpte propiciava a cada pas i que el públic hauria agraït particularment. Aquesta mancança, juntament amb la manera difusa, gens aferrissada, amb que

scoloreix lleugerament d'estoïcisme el seu poema, confereixen a Arat --segons Wilamowitz-- la seva característica "etwa spröde Vornehmheit"³²⁶. I no hi ha dubte que aquesta, en certa mesura, ingènua visió d'Arat ha exercit durant molt de temps una influència determinant entre molts intèrprets i lectors dels Fenòmens.

---

326. Vol. I, p. 204.

2.1.6 B.A. van Groningen, La poésie verbale grecque. Essai de mise au point, Amsterdam 1953.

Aquesta obra, encapçalada per la imatge d'un bust d'Arat i per la dedicatòria Arati manibus, desvetlla en el lector una estranya paradoxa. Efectivament, d'antuvi hom percep com una aportació clarivident i enriquidora la conclusió segons la qual l'interès dels antics envers els Fenòmens era determinat pels seus valors poètics i formals, més que no pel contingut astronòmic de l'obra. Però, d'altra banda, el plantejament d'aquest assaig es revela com a excessiu quan, tant en l'anàlisi de diversos passatges del poema, com en el comentari de l'epigrama XXVII de Cal·límac, allò que resulta essencial per a l'autor és el caràcter verbal de la poesia, és a dir, el so de les paraules, i el contingut, en conseqüència, resulta gairebé insignificant. D'aquesta manera, el mèrit de l'estudi de van Groningen, que en rigor és una interessant aportació a la comprensió de la poesia hel·lenística, resulta enfosquit per la pretensió de limitar els recursos estilístics d'aquests poetes a les possibilitats del que ell anomena "poesia verbal".

Així doncs, és en les pàgines d'aquesta obra on trobem algunes de les idees més suggerents i alguns dels judicis més favorables que hem llegit a propòsit de la condició poètica dels Fenòmens:

"Le mot et le vers nous enchantent par leur limpidité directe et précise, par l'absence de tout ornement non essentiel, par la magie de leur nudité. La

phrase la plus simple peut être de toute beauté. Voilà ce que la lecture d'Aratos prouve. Il ne faut pas se laisser distraire par la matière traitée, ne "travailler" avec un globe céleste et un commentaire qu'à titre de préparation provisoire, mais, ce travail une fois terminé, il faut lire, réciter, écouter. C'est alors qu'on commencera à comprendre pourquoi un juge sévère et compétent comme Callimaque a été si enthousiaste et pourquoi toute l'Antiquité n'a plus oublié Aratos. Il y a dans son œuvre quantité de vers de toute beauté. Aucune poésie verbale ne se prête à être lue à grandes doses; celle-ci, par suite de son extrême finesse, encore moins que toutes les autres. Mais le parfait est un régal, encore pris par petites portions Tolle, lege!³²⁷

Però no podem acceptar que el sentit d'aquesta poesia sigui només el de proporcionar un refinat plaer als oïdes del públic.

---

327. Pàg. 256.

2.1.7 A. Körte & P. Händel, Die Hellenistische Dichtung, Stuttgart 1960 (= La poesia helenística, Barcelona 1973, p. 223-227.).

Poc espai és el que aquesta obra dedica al nostre poeta. Però valdrà la pena de fer-ne esment, perquè presenta de forma paradigmàtica un dels prejudicis més persistents que han afectat la consideració del poema arateu, això és, la idea que tota la poesia didàctica post-clàssica basa el seu mèrit en la tensió que es produeix entre la forma poètica i el contingut, que hom procura que sigui el més "a-poètic" possible³²⁸.

Sense voler, ara, polemitzar sobre la falàcia que considera més poètics uns determinats assumptes que no uns altres; sense negar que alguns poetes cerquessin en el caràcter inusual d'alguns assumptes un interès suplementari per a llurs obres, pensem que es pot afirmar que aquesta perspectiva és, si més no, parcial, i que prejudja clarament un fenomen que precisa, per a la seva comprensió, una lectura menys simplificadora.

D'aquesta manera Arat queda reduït a la condició d'hàbil versificador, no mancat d'un cert atractiu pel seu estil clar i senzill, però el principal mèrit del qual hauria estat l'encert en triar un assumpte encara "important" i atractiu. Vet aquí, en conseqüència, que els autors topen amb els elogis dels

---

328. De forma semblant s'expressa K. Büchner, a propòsit de Virgili, en «P. Vergilius Maro», RE II A VIII 1958, col. 1332, quan defineix el seu esforç per "am trockensten und ungeeignetsten Gegenstand zu bewähren."

antics sobre l'excel·lència poètica dels Fenòmens, especialment amb l'epigrama cal·límaqueu: tan sols la crítica acerba de Kroll havia posat en dubte el caràcter laudatori d'aquest darrer, que per a Körte & Händel resulta, si més no, ambigu. Però precisament la contradicció que representa atribuir, d'una banda, l'interès del poema aràteu a la seva excel·lència formal, i, d'altra banda, justificar la seva fama entre els antics per l'assumpte del mateix, revela, segons creiem, que els autors no han avançat gaire en la solució del problema.

2.1.8 D. A. Kidd, «The Fame of Aratus», AUMLA XV 1961, 5-18.

Pel que podem saber, aquest autor s'ha ocupat esporàdicament d'Arat al llarg de força temps: tornà a fer-ho en «The Pattern of Phaenomena 367-385», Antichthon I 1967, 12-15 (sobre el significat de les estrelles anònimes en el conjunt del poema), i finalment encara en «Notes on Aratus, Phaenomena», CQ XXXI 1981, 355-362 (amb comentaris de crítica textual i interpretativa a una sèrie de nou passatges del poema).

Aquest seu primer article constitueix un interessantíssim intent de comprensió del poema arateu. Com el títol indica, parteix de l'anàlisi de la tantes vegades plantejada qüestió de la fama d'Arat, de l'escàs apreci de què el poeta havia gaudit entre els moderns. L'èxit del poema a l'Antiguitat s'explica, segons aquest autor, per l'assumpte tractat i per la coloració estoica que posseeix, tal com molts comentaristes havien posat de manifest; però aquesta explicació queda incompleta si hom no hi inclou una considerable excel·lència artística, que tanmateix la majoria de crítics moderns obliden o li escatimen. En canvi, per a certificar aquest mèrit bastaria, segons Kidd, l'epigrama de Cal·límac, que el proclama com a mestre en l'estil concís, clar, directe i refinat que és el segell de la millor poesia alexandrina. Però encara cal afegir els judicis favorables de molts altres testimonis. En aquest sentit, la postura del comentarista és prou clara:

"We would assume rather that his contemporaries and immediate successors meant what they said, and study the poem closely to find the secret of those literary qualities that provoked their admiration."³²⁹

Fidel a aquest plantejament, en la resta de l'article l'autor intenta posar de relleu, amb comentaris a passatges seleccionats, el nombre i la varietat de recursos estilístics emprats pel poeta, i sobretot l'habilitat amb què els utilitza. Aquesta incursió en terreny inexplorat, malgrat la seva brevetat, donava a la imatge d'Arat un aspecte radicalment nou, més ric i comprensible; i tanmateix aquesta lectura potser no ha donat, amb el temps, els fruits que se'n podien haver esperat.

---

329. Pàg. 10.

2.1.9 A. Lesky, Geschichte der griechischen Literatur, Berna 1963 (2a. ed.) (= Historia de la literatura griega, Madrid 1983.)

Si citem el conegut manual de Lesky, és perquè la seva visió d'Arat és representativa del que acostumen a ser els judicis de moltes Històries de la Literatura a propòsit d'aquest autor, això és, la repetició més o menys matisada dels tòpics a propòsit de l'aridesa general del poema (llevant-ne, si de cas, el proemi i el passatge de la Verge) i de la discreta correcció formal del poeta. I, en realitat, com en la majoria d'aquestes obres, tampoc aquí no trobem cap comentari estilístic. Tot i així, Lesky no arriba, ni de bon tros, a expressar judicis tan acerbs com els de Cantarella³³⁰:

"Che una materia simile comportasse, necessariamente, la rinunzia alla poesia, è affermazione frequente ma infondata. Non esiste materia da cui un poeta non possa trarre poesia: a patto, naturalmente, che il poeta ci sia. E in verità, nonostante gli entusiasmi degli antichi, Arato non è poeta; e gli stessi antichi, a ben considerare, non lodarono da lui l'ispirazione; ma appunto l'abilità di travestire in forma poetica una materia "scientifica", la impeccabilità della

---

330. R. Cantarella, La letteratura greca dell'età ellenistica e imperiale, Florència 1968, p. 119 s.

versificazione, la tendenza al *λεπτόν*, cioè all'argomento tenue ma ornato. Tutte cose che anche per gli antichi erano in qualche modo sussidiarie alla ispirazione poetica; anche se non erano, come per noi, assolutamente marginali."

2.1.10 W. Ludwig, «Die Phänomene Arats als hellenistische Dichtung», Hermes XCI 1963, 425-448.

Ludwig, que posteriorment s'havia d'ocupar de l'actualització de l'article dedicat a Arat en la Paulys Real-Encyclopädie³³¹, realitza aquí una important aportació a la comprensió del nostre poema. Partint també de la qüestió de la fama aratea, s'esforça per aclarir una de les raons de la incomprensió de l'obra per part dels moderns, això és, la suposadament poc reeixida unitat. L'autor analitza minuciosament l'estructura del poema i estableix la perfecta articulació dels seus elements en una unitat coherent. Amb les seves argumentacions, rebut i matisa els judicis i apreciacions de Kroll, Korte & Handel i van Groningen. Però el seu treball també assenyalava amb agudesa les línies que hauria de seguir un estudi estilístic dels Fenòmens, bo i cridant l'atenció sobre alguns aspectes del seu art compositiu, de l'expressió lingüística i de l'al·lusivitat.

Aquest article de Ludwig ha tingut una notable influència en la majoria d'estudis posteriors sobre el poema arateu, que no han pogut ignorar la solidesa de les seves aportacions ni la rica suggestivitat de les perspectives que obriria. A aquest autor es deu principalment la consideració dels Fenòmens com a obra que, sota l'apariència fictícia de poema didàctic d'inspiració hesiòdica, ofereix al lector una descripció

---

331. W. L., «Aratos», RE Suppl. X 1965, cols. 26-39.

de l'univers regit per la providència divina. I potser sigui aquest l'únic retret que gosaríem fer-li, puix que d'aquesta manera l'obra no deixa de ser considerada, principalment, un poema didàctic. Pensem, en canvi --i així intentarem mostrar-ho--, que el sentit de l'obra tampoc no s'esgota aquí.

2.1.11 A. Traglia, «Reminiscenze empedoclee nei "Fenomeni" di Arato», Miscellanea Rostagni, Torí 1963, 382-393.

Certament, no es tracta de cap nova interpretació d'Arat; és únicament l'anàlisi d'una sèrie de reminiscències del poeta-filòsof Empèdocles en els Fenòmens, i, en aquest sentit, l'article és comparable a d'altres que l'havien precedit³³². Fins i tot diríem --per dir-ho d'alguna manera-- que l'autor, en realitat, cerca Empèdocles en Arat, i no a l'inrevés. Però així i tot, el to de l'article, i especialment el de la recapitulació, indica que quelcom ha canviat definitivament en els estudis arateus, que s'ha acabat imposant una imatge del poeta més rica i matisada:

"Tutto quello che siamo venuti finora dicendo dimostra ancora una volta la perfetta aderenza della tecnica di Arato ai procedimenti stilistici della poetica alessandrina. Solo che nell'applicazione di un sistema combinatorio di espressioni attinte a diversi luoghi di altri poeti, con un fine gioco di variazioni o con semplici ripetizioni di termini e riprese formulari, che hanno sempre un'intenzione o una funzione allusiva, ma nello stesso tempo danno vita a nuove creazioni stilistiche, egli non si limita al testo di Omero e di

---

332. Especialment, A. Ronconi, «Arato interprete di Omero», SIEC XIV 1937, 167-202 i 237-259; i A. Traina, «Variazioni omeriche in Arato», Maia VIII 1956, 39-48.

Esiodo, secondo il gusto proprio dell'epoca. In Arato sono presenti (...) anche la lingua e lo stile di Empedocle.³³³

I tot i que considerem amb escepticisme la caracterització d'un Arat d'idees afins al pitagorisme, no obstant reconeixem en l'èmfasi que Traglia posa en l'habilitat per als jocs al·lusius i per a l'art de la variació³³⁴ la millor via de comprensió del nostre poeta.

---

333. Pàg. 393.

334. Pàg. 384 s.

2.1.12 V. Citti, «Lettura di Arato», Vichiana II 1965, 146-170.

Cal situar aquest article al costat dels ja citats de Kidd (1961) i Ludwig (1963 i 1965). Sens dubte, és un fet sorprenent l'aparició, en un espai tan breu de temps, de tres treballs importants que reivindiquen per a Arat un paper destacat entre els poetes hellenístics, i que aporten a l'estudi dels Fenòmens perspectives d'anàlisi renovades i veritablement interessades en la comprensió de l'obra com a fet artístic. I potser el més sorprenent sigui que aquests autors semblen haver passat desapercebuts entre ells.

El punt de partida de Citti és l'estudi de van Groningen que també hem esmentat aquí: tot i que la tesi de l'autor holandès constitueix únicament un dels aspectes estilístics que cal considerar, Citti reconeix que la seva revalorització de la poesia aratea és irrenunciable. A partir d'aquí, aquest comentarista proposa una lectura d'Arat que reculli els elements del seu mode d'expressió. A més d'aprofitar les notes de l'edició de Maass, i les contribucions de Ronconi, Traina i Traglia, l'autor fa extensiu al nostre poeta el mètode aplicat per Del Grande a Cal·límac, que resumeix de la següent manera:

"Egli (sic. Del Grande) ha mostrato come la dizione callimachea consista molto spesso in una sovrapposizione di immagini, realizzata mediante l'uso traslato di un vocabolo, che introduce una determinazione

collaterale e per tanto icasticamente piú espressiva e formalmente nuova.⁻³³⁵

El resultat d'aquesta metodologia, certament aplicada de forma magistral, és extraordinàriament reveladora de la finesa de l'art arateu. La seva habilitat per a suggerir en el lector, amb subtils indicacions verbals, imatges plenes de significació literària queda posada de manifest: Arat queda així definitivament explicat com a poeta doctus i com a artista d'extrema sensibilitat.

La lectura de Citti abasta a penes els primers noranta versos del poema: certament, sap greu que, en algun moment, no hagi completat aquesta labor.

2.1.13 W Sale, «The Popularity of Aratus», CJ
LXI 1966, 160-164.

Vet aquí un altre intent de justificació de l'èxit de què els Fenòmens gaudiren a l'Antiguitat. En gran part, l'autor tan sols repeteix arguments ja sabuts: l'estoïcisme que inspira el poema, l'interès de l'època per l'astronomia i per l'astrologia (independentment de la nul·la orientació astrològica de l'obra), i les sofisticades al·lusions que satisfan el lector erudit. Tot i que els elements estilístics apareixen només amb un paper força secundari, també aquest autor té el mèrit de voler entendre el poema en funció de la seva època. I és precisament aquest afany el que el porta també a equiparar, en certa mesura, els Fenòmens, és a dir, la visió poètica del cel, amb la Sicília pastoral evocada per Teòcrit o l'heroic passat cantat per Apolloni: es tractaria de manifestacions afins, fruit d'unes concepcions espirituals molt semblants. Així doncs, també Arat, amb l'evocació d'una època ingènua de la humanitat, en què era possible acceptar com a fets reals les catàsteritzacions, vol expressar l'enyorança de tot allò que, a la seva època, la ciència, l'erudició i l'estoïcisme havien llevat de la visió del món:

"And this contradictory age, which loved to use the mind but seemed to sense what could be lost when the mind was used and truth revealed, found in this poem, highly intellectual yet filled with the color that the mind must not allow itself to see, an ideal expression of what it had achieved and what it thought it had

betrayed."336

La interpretació és interessant, i és innegable que bona part de l'artifici dels poetes hel·lenístics sembla respondre a l'efecte contradictori que es produeix entre el que llurs obres són i el que aparenten ser. Però creiem que en aquesta actitud, per més que sigui lúcida, hi ha una bona dosi de joc i de delectació, i que, en definitiva, ni Teòcrit ni Apolloni ni Arat --per repetir els exemples de Sale-- no són tan fàcilment reduïbles a la condició de poetes de l'ingenu.

2.1.14 F. Solmsen, «Aratus on the Maiden and the Golden Age», Hermes XCIV 1966, 124-128.

Es recullen aquí els fruits del trascendental article de W. Ludwig. En la mateixa perspectiva interpretativa, Solmsen, gran coneixedor dels poemes d'Hesíode, ofereix algunes observacions addicionals sobre l'adaptació d'alguns motius i frases hesiòdics en Arat. La conclusió, pel que fa al passatge analitzat, és que Arat integra en un de sol diversos motius de procedència hesiòdica, i que en aquestes elaboracions hi ha més inuentio que imitatio. Però precisament aquesta capacitat per mantenir l'evocació del seu model poètic i, alhora, d'allunyar-se'n per a donar forma a imatges i idees diferents de les d'aquell, posa de manifest la riquesa i versatilitat de l'art arateu.

L'aportació de Solmsen, encara que pugui semblar modesta, contribueix de forma important a la caracterització de la poesia dels Fenòmens en un dels seus trets principals, és a dir, la regeneració del llenguatge tradicional mitjançant els recursos estilístics més diversos

2.1.15 M. Erren, Die Phainomena des Aratos von Soloi. Untersuchungen zum Sach- und Sinnverständnis, Hermes, Einzelschriften XIX, Wiesbaden 1967.

Llevat de la Histoire du texte..., de J. Martin, aquesta és la única monografia d'una envergadura considerable (més de 300 pàgines) que s'hagi publicat sobre el poema arateu durant aquest segle. Amb aquest formidable treball, l'autor es proposava conscientment omplir un buit³³⁷. I, sens dubte, aquesta obra ha esdevingut imprescindible per a l'exacta comprensió del contingut del poema, especialment pel que fa a la secció astronòmica. Els detallats comentaris fets vers a vers es complementen amb una interpretació del conjunt del poema. En realitat, les idees fonamentals del treball d'Erren no són originals. Que el poeta descriu un globus fictici i no directament el cel, és una hipòtesi deguda al matemàtic Böker³³⁸. L'estricta concepció unitària del poema, d'altra banda, havia estat formulada per Ludwig. Però la sòlida erudició de l'autor, el profund coneixement que demostra tenir de la matèria i l'exhaustivitat amb què porta a terme l'estudi confereixen a aquestes idees una molt considerable fermesa, tot i que a

---

337. "Wer d. s. Buch, das er braucht, nicht finden kann, weil es offenbar noch nicht geschrieben ist, dem bleibt nichts übrig als selber daran zu schreiben." (pàg. VII.)

338. R. Böker, Die Entstehung der Sternsphäre Arats. a Berichte über die Verhandlung der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, vol. 99, no. 5, Leipzig 1952.

vegades alguns aspectes poden resultar una mica forçats³³⁹. Tampoc la conclusió, en el sentit que els Fenòmens són un cant a la providència divina, no és una novetat; però la insistència en aquesta idea a tot el llarg del treball és recolzada en cada moment per tants arguments que, al capdevall, la inspiració estoica del poema apareix formulada amb especial rotunditat.

Ara bé, aquesta subordinació del comentari a una idea sola i tan poderosa, la interpretació del poema com a obra fonamentalment filosòfica, comporta malhauradament la preterició de l'aspecte poètic. Considerem que la comprensió d'una obra de poesia no és possible sense tenir molt presents els recursos estilístics que hi són emprats.

El plantejament d'Erren és, sens dubte, encertat: Arat no pretén simplement ensenyar astronomia, ni és tampoc únicament un poeta virtuós i refinat aliè a la temàtica dels seus versos. Però la interpretació de l'obra com a poema filosòfic es revela com a incompleta, per tal com, sense una detallada anàlisi de l'expressió precisament en allò que té de més subtil i inaprehensible, és impossible poder afirmar la comprensió del text. En definitiva, Erren sembla oblidar en excés que en poesia el "què" i el "com" són inseparables.

---

339. En general, no hem trobat mostres de reserva respecte d'aquesta obra; vegeu's, però, O. Wenskus, Astronomische Zeitangabe von Homer bis Theophrast. Hermes Einzelschriften LV 1990, p. 41: "Es ist Errens unbestreitbares Verdienst, mit dem romantischen Vorurteil von den Griechen als exzellenten Kennern des ihrem Lande so besonders klaren Sternhimmels gebrochen zu haben. Daß er in das andere Extrem gefallen ist, ist nur natürlich."

Aquest mateix autor ha completat el seu estudi d'Arat amb la publicació d'una edició bilingüe i comentada del poema³⁴⁰. La majoria de notes i comentaris tenen la finalitat, també aquí, d'aclarir el significat del text des del punt de vista de la descripció astronòmica; les observacions de caire estilístic són poques. I tanmateix, tant per la cuidadíssima traducció com pel to dels breus comentaris generals, hom percep aquí indubtablement una major sensibilitat per l'aspecte poètic dels Fenòmens³⁴¹.

---

340. ΑΡΑΤΟΥ ΣΟΛΕΩΣ Φαινόμενα. ARAT VON SOLOI Himmelserscheinungen, Múnic 1971.

341. Un comentari molt més tècnic encara --d'interès especialment per a l'historiador de l'astronomia, i comprensible només amb coneixements sòlids en aquesta matèria-- és el que apareix a Aratos. Sternbilder und Wetterzeichen. Übersetzt und eingeleitet von A. Schott mit anmerkungen von R. Böker, Múnic 1968; i tanmateix la traducció aquí presentada és una meritoria versió en vers: el llibre, doncs, satisfà expectatives ben diverses.

2.1.16 B. Effe, Dichtung und Lehre. Untersuchungen zur Typologie des antiken Lehrgedichts, Zetemata LXIX, Múnic 1977.

Aquesta interessant monografia, que estudia tota la poesia didàctica antiga d'Arat en endavant, posa de manifest la diversitat que s'oculta sota aquesta denominació genèrica. Probablement una de les parts més reeixides del treball sigui el capítol dedicat a la difícil definició d'aquesta noció («Das Lehrgedicht als eine Gattung der antiken Literatur», pàgs. 22-26). Per al lector interessat en el poema arateu, una de les aportacions més interessants d'aquest estudi és la manera com els Fenòmens queden situats en l'extens i complex àmbit de la poesia didàctica.

L'anàlisi de les diferents manifestacions d'aquest gènere, comentades individualment, va precedida de la caracterització del que l'autor anomena tipus fonamentals; els tres tipus fonamentals estan representats, segons aquest, per Arat, Nicandre i Lucreci.

La característica principal dels Fenòmens com a poema didàctic és, segons Effe, la seva "transparència", això és, es tracta d'un poema didàctic "fictici", però de manera discreta i, no obstant, evident el seu contingut és veritablement didàctic, per tal com l'autor es proposa transmetre amb aquest instrument una determinada concepció del món. Sota l'apariència de poema sobre estrelles i signes metecrològics dirigit a agricultors i navegants, s'oculta el veritable assumpte de l'obra, dirigida a un públic instruit: la visió del món segons la

doctrina estoica de la providència.

Com en el cas de la interpretació d'Erren que acabem de comentar, Effe parteix també de les conclusions de Ludwig a propòsit de la unitat i sentit del poema arateu. En l'ampli camp d'estudi d'aquest treball, aquestes idees resulten efectivament clarificadores pel que fa a la idiosincràcia dels Fenòmens respecte a d'altres obres del mateix "gènere".

Però precisament en aquesta obra es veuen encara amb més claredat --pensem-- les limitacions que inevitablement acompanyen aquestes aproximacions a obres de poesia sense tenir en consideració els recursos estilístics que fan que aquells textos siguin justament poesia. Pel que fa a l'obra d'Arat, la interpretació d'Effe, que considera que el sentit de l'obra és el de transmetre al lector una visió filosòfica del món, i que, per tant, considera la forma poètica com un simple recurs auxiliar, oblida, si més no, que el poeta, amb l'extraordinària riquesa del seu estil, està mostrant també al seu lector, savi i sensible com ell, una determinada concepció de la poesia. Per la naturalesa del seu estudi, és llàstima que Effe no s'hagi proposat considerar la idea que l'assumpte del poema pogués ser també la poesia mateixa.

2.1.17 M. L. B. Pendergraft, Aratus as a poetic craftsman (tesi doctoral), Chapel Hill 1982.

Després del repàs bibliogràfic que hem dut a terme fins aquí, s'entendrà que un treball que en aquests moments s'hagués proposat d'estudiar els Fenòmens exclusivament des del punt de vista estilístic hauria de produir uns fruits abundants i de gran interès. Podem dir que la tesi doctoral d'aquesta autora americana es proposava aquest objectiu, i que ha satisfet les expectatives sobre els resultats. Totes les anteriors indicacions en el sentit que el mèrit atribuït pels antics al poema d'Arat calia justificar-lo sobretot pel seu valor com a obra de poesia troben en aquest treball, en certa manera, la seva sanció i la seva culminació³⁴².

L'autora procedeix a analitzar l'obra minuciosament per tal de posar de manifest els recursos verbals i compositius que constitueixen el seu mode d'expressió. Aquesta anàlisi, però, té una notable particularitat: per als passatges del poema que van essent analitzats són aportats, a manera de comparació, passatges d'obres en prosa que presenten la mateixa temàtica que els primers, això és, els fragments d'Eudoxe transmesos pel comentari d'Hiparc, pel que fa a la

---

342. Posteriorment, aquesta autora ha contribuït encara amb un parell d'articles a l'estudi d'aspectes concrets del poema arateu: M. Pendergraft, «Aratean Echoes in Theocritus», QUCC LIII 1986, 47-54, i «On the Nature of the Constellations: Aratus, Ph. 367-85», Eranos LXXXVIII 1990, 99-106.

secció astronòmica, i passatges d'obres meteorològiques (el Περὶ οὐρανόων de Ps. Teofrast, però també d'altres) per a la resta. Aquest mètode de comparació amb els paral·lels més pròxims es revela extremadament útil per posar de relleu la manera com el poeta selecciona el material, el combina o hi introdueix variacions. L'autora té cura, al mateix temps, d'introduir els comentaris pertinents a propòsit dels recursos fonètics, les peculiaritats sintàctiques, els jocs de paraules, etc.

En el capítol final del treball, els resultats d'aquest estudi són posats en relació amb la vella qüestió aratea, amb la debatuda justificació de la fama dels Fenòmens a l'Antiguitat, en particular a propòsit de l'epigrama XXVII de Cal·límac. Això dóna ocasió a l'autora per resumir l'estat actual dels estudis arateus; però sobretot és el moment de relacionar els fruits del seu estudi amb la noció de poesia tal com és definida per Cal·límac. Així doncs, l'art poètic arateu és explicat en funció de la noció de λικτότης, i, en definitiva, els Fenòmens són admesos sense reserves en la consideració d'autèntica obra d'art en l'àmbit de la poesia hel·lenística.

Aquesta interpretació és compatible, naturalment, amb l'acceptació de la inspiració estoica del poema; aquest, d'altra banda --segons l'autora-- respon així mateix a la concepció de la funció de la poesia formulada, com és sabut, per Aristó de Quíos, el qual, allunyant-se del primers estoics i de llur valoració fonamentalment moral de la poesia, proclama que és tan important el contingut com la forma.

El treball de Pendergraft ha estat, doncs, decisiu per a la comprensió dels Fenòmens com a creació poètica. Hi ha

un aspecte de l'art del poeta, però, que a penes és tingut en consideració per l'autora, tot i que és essencial --segons pensem-- per a la determinació de l'excel·lència artística d'aquella obra: el tractament de les reminiscències literàries. Tal vegada aquest aspecte quedava fora de l'abast del mètode emprat, atent, com hem vist, a la comparació amb els paral·lels en prosa; però pensem que no ha estat suficientment subratllat que gran part de la gràcia del poema arateu (i de molta de la poesia hel·lenística) rau en l'habilitat i subtileza amb què el poeta fa ressonar en el lector determinats ecos provinents de la tradició poètica antiga. L'únic inconvenient del mètode aplicat per Pendergraft pot ser que doni en excés la impressió que Arat era tan sols un excel·lent versificador: aquesta imatge del nostre poeta era efectivament un vell prejudici contra el seu art, i precisament un dels que l'autora d'aquest treball es proposava rebatre definitivament.

2.2 Conclusions

Amb els estudis sobre l'aspecte poètic dels Fenòmens que acabem de descriure s'ha assolit definitivament una comprensió més completa d'aquesta obra i s'ha resolt la qüestió de la seva fama entre els antics. Però un cop d'ull a la bibliografia general aratea dels darrers anys mostrarà que el poema arateu no ha perdut la seva consideració d'obra secundària, i que hom continua dispensant-li escassa atenció i fent-lo objecte, primordialment, de breus articles de crítica textual i de comprensió de passatges molt concrets, o bé és citat a propòsit dels seus traductors i imitadors llatins. D'altra banda, inevitablement, perduren encara, a propòsit dels Fenòmens, molts dels tòpics i prejudicis antics que la crítica més recent ha superat. Es el cas de les inoportunes crítiques formulades per l'editor francès de la traducció atribuïda a Germànic a propòsit de la ineptitud científica d'Arat³⁴³.

Es de desitjar, per tant, que els estudis arateus es continuïn ocupant decididament en qüestions d'anàlisi estilística, partint de la imatge renovada, més rica i coherent, que ara es pot tenir del poema d'Arat. Aquesta és precisament l'orientació d'una sèrie de treballs deguts a E. Calderón Dorda,

---

343. A. Le Bœuffle, Germanicus. Les Phénomènes d'Aratos, Paris 1975. Aquest gran especialista en astronomia antiga inverteix un formidable esforç en les notes i comentaris de tipus tècnic; s'hauria d'haver complementat amb una major valoració de l'aspecte estilístic. Tant el poema llatí com el seu model són considerats gairebé exclusivament des de la perspectiva de la ciència.

que ha estudiat l'extraordinària fortuna d'Arat entre els llatins³⁴⁴, la refinada habilitat del poeta en la imitació i l'adaptació de formes expressives³⁴⁵ i les notables aportacions a la crítica textual dels Fenòmens que la tradició indirecta pot oferir³⁴⁶.

Un altre indicatiu prometedor en el sentit que dèiem tal vegada sigui la recent publicació d'un index uerborum dels Fenòmens³⁴⁷.

---

344. «Traducciones latinas perdidas de los Fenòmenos de Arato», Myrtia V 1990, 23-45.

345. «Lengua y estilo en Arato: la expresión del movimiento de las constelaciones», VIII Congreso de la S.E.E.C., Madrid 1991 (en premsa).

346. «Las citas de Arato en Plutarco», III Symposium Internacional sobre Plutarco, Oviedo 1992 (en premsa).

347. Index uerborum in Arati Phaenomena, ed. M. Campbell, Hildesheim 1988.